

VIKTORIJA DAMAUSKAITĖ

**GYVENTOJŲ UŽIMTUMAS
AUKŠTAITIJOS IR ŽEMAITIJOS
NACIONALINIUOSE PARKUOSE**

Bakalauro darbas

**GEOGRAFIJOS IR KRAŠTOTVARKOS KATEDRA
2021**

VU CHGF

Geografijos ir kraštotvarkos katedra

GYVENTOJŲ UŽIMTUMAS AUKŠTAITIJOS IR ŽEMAITIJOS NACIONALINIUIOSE PARKUOSE

Bakalauro darbas

Geografijos bakalauro studijų programos
IV kurso studentė
VIKTORIJA DAMAUSKAITĖ

Darbo vadovė
doc. dr. **Regina Prapiestienė**

Vilnius, 2021

GYVENTOJŲ UŽIMTUMAS AUKŠTAITIJOS IR ŽEMAITIJOS NACIONALINIUOSE PARKUOSE

Bakalauro darbas

VIKTORIJA DAMAUSKAITĖ

Vilniaus Universitetas

Geografijos ir kraštotvarkos katedra

Santrauka. Šiame darbe analizuojamas gyventojų užimtumas Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionaliniuose parkuose. Aukštaitijos nacionalinis parkas buvo pasirinktas dėl savitų demografinių rodiklių, palyginimui pasirinkta kita saugoma teritorija – Žemaitijos nacionalinis parkas. Aukštaitijos nacionalinis parkas susiduria su gyventojų senėjimu, darbingo amžiaus gyventojų trūkumu, vienkiemių ir nedidelių kaimų nykimu. Žemaitijos nacionaliniame parke demografinė situacija yra geresnė: nėra kaimų, kuriuose gyventų vien pensinio amžiaus gyventojai, didesnis darbingo amžiaus žmonių skaičius. Nacionalinių parkų verslo struktūroje dominuoja smulkūs ūkio subjektai, kurie nesukuria daug darbo vietų. Abiejuose nacionaliniuose parkuose vyrauja ūkio subjektai užsiimantys didmenine/mažmenine prekyba, maitinimo ir apgyvendinimo paslaugomis, veikla susijusia su turizmo sektoriumi. Daugelis vykdomų darbų nebūtų įmanomi be Europos Sąjungos paramos. Nacionalinio parko statusas sukuria sąlygas gyventojams plėtoti mažą ir vidutinį verslą, pritaikyti sodybas kaimo turizmui ir teikti paslaugas, tačiau kai kuriais aspektais gali ir pabloginti situaciją.

Prasminiai žodžiai: gyventojų užimtumas, demografija, nacionaliniai parkai, ūkio subjektai, ES parama

---

EMPLOYMENT OF POPULATION IN AUKŠTAITIJA AND ŽEMAITIJA NATIONAL PARKS

Bachelor work

VIKTORIJA DAMAUSKAITĖ

Vilnius University

Department of Geography and Land management

Summary. This paper analyzes the employment of the residents in Aukštaitija and Žemaitija national parks. Aukštaitija National Park was chosen due to its specific demographic indicators, while another protected area - Žemaitija National Park - was chosen for comparison. Aukštaitija National Park is facing an aging population, a shortage of working-age population and the disappearance of small farmsteads and villages. The demographic situation is better in Žemaitija National Park: there are no villages with a population of retirement age only, a higher number of people of working age. The business structure of national parks is dominated by small businesses that do not create many jobs. In both national parks are dominated by operators engaged in wholesale/retail trade, catering and accommodation services, and activities related to the tourism sector. Most of the activities would not be possible without the support of the European Union. The status of a national park enables its residents to develop small and medium-sized businesses, adapt homesteads for rural tourism and provide services. However, in some respects the “national park status” can worsen the situation.

Keywords: population, employment, demography, national parks, economic subject, EU support.

TURINYS

SANTRAUKA	3
SUMMARY	3
IVADAS	5
1. TYRIMŲ APŽVALGA	7
2. DARBO METODOLOGIJA	10
3. TYRIMŲ REZULTATAI	12
3.1. Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionalinių parkų bendroji apžvalga	12
3.1.1. Nacionalinių parkų išskirtinė vertė	12
3.1.2. Nacionalinių parkų teritorijų istorinė raida	13
3.1.3. Nacionalinių parkų funkcinio prioriteto zonos	14
3.2 Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionalinių parkų apgyvendinimo analizė	16
3.2.1. Nacionalinių parkų teritorijos apgyvendinimas	16
3.2.2. Nacionalinių parkų gyvenviečių apžvalga	18
3.3. Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionalinių parkų gyventojų užimtumas	25
3.3.1. Esamos užimtumo būklės analizė nacionaliniuose parkuose	25
3.3.2. Europos Sąjungos parama nacionaliniams parkams	35
3.3.3. Nacionalinių parkų statuso įtaka gyventojų užimtumui	37
IŠVADOS	40
NAUDOTA LITERATŪRA	41

IVADAS

Saugomos teritorijos – sausumos ir vandens plotai nustatytais aiškiomis ribomis, turintys pripažintą mokslinę, ekologinę, kultūrinę ir kitokią vertę ir kuriems teisės aktais nustatytas specialus apsaugos ir naudojimo režimas (Lietuvos Respublikos saugomų..., 2021). Nacionaliniai parkai – teritorijos, kuriose saugomas nacionalinės svarbos skirtingų etnokultūros regionų gamtinis ir kultūrinis kraštovaizdis. Saugomose teritorijose svarbu suderinti kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės išsaugojimą su sąlygomis gyventi ir vykdyti ūkinę veiklą, siekiant neprarasti gamtos ir kultūros paveldo (Nacionalinių parkų veikla, 2014).

Aukštaitijos nacionalinis parkas (toliau – ANP) įsteigtas siekiant išsaugoti Aukštaitijos etnokultūrinės srities gamtinius ir kultūrinius savitumus, juos tausojančiai naudoti ir puoselėti, skleisti gamtosaugos idėjas (Aukštaitijos nacionalinio parko..., 2018).

Žemaitijos nacionalinis parkas (toliau – ŽNP) įsteigtas siekiant išsaugoti Žemaitijos etnokultūrinės srities gamtos ir kultūros savitumus, saugoti ir tvarkyti nacionalinės svarbos kraštovaizdžio kompleksus ir antropoeikosistemas (Valstybinė saugomų teritorijų..., 2019).

Tyrimo objektas. Šio darbo tyrimo objektas – gyventojų užimtumas. Gyventojų užimtumo rodiklis buvo pasirinktas dėl savo svarbos, rodančios visuomenės gamybinių jėgų būklę bei darbo išteklių panaudojimą. Užimtumo rodikliai yra naudojami formuojant šalies socialinę ir ekonominę politiką.

Temos aktualumas. Saugomose teritorijose nuolat gyvenančių gyventojų dalis jau eilę metų mažėja ypač sparčiai ir daugelyje kaimų liko tik viena kita jaunesnė šeima arba tik 65 metų ir vyresni gyventojai. Vietiniai gyventojai išvyksta dėl darbo pasiūlos trūkumo, kaimuose uždarinėjamos mokyklos ir tai gali daryti įtaką jaunų šeimų nenorui keltis gyventi ten, kur nėra jokios mokyklos 10 km spinduliu. Bet tai ne vien saugomų teritorijų, bet visos Lietuvos kaimo problemos. Tema aktuali ne tik lokaliu, bet ir regioniniu lygmeniu, o taip pat svarbu sužinoti, ar šiam procesui turi įtakos nacionalinio parko statusas, kai kuriais aspektais galintis pabloginti ar pagerinti vietos gyventojų situaciją.

Lietuvos mastu Aukštaitijos nacionalinis parkas išsiskiria savitais demografiniais rodikliais. Šiaurės rytų regionui priklausančio Aukštaitijos nacionalinio parko pasižymi sparčiu gyventojų senėjimu ir migracija. Dabartiniu metu viensėdžiai ir nedideli kaimai natūraliai nyksta. Nerimą kelia nuolat mažėjantis darbingo amžiaus gyventojų skaičius. Surinkta informacija aktuali atliekant regiono vertinimą demografiniu, ekonominės raidos, socialiniu ir kultūriniu aspektais.

Nacionalinio parko statusas (išskirtinis kraštovaizdis, ribojama tam tikros rūšies ūkinė veikla ir pan., ES parama) sudaro sąlygas gyventojams plėtoti smulkųjį ir vidutinį verslą, pritaikyti sodybas kaimo turizmui bei kitoms su tuo susijusioms paslaugoms teikti. Didėjantys informacinės

reklamos srautai socialiniuose tinkluose ir medijose sudaro papildomas galimybes gyventojams pritraukti lankytojus, propaguoti krašto tradicijas, skatinami tradiciniai verslai, atsiranda naujos veiklos formos bei plinta alternatyvūs verslai (lankytojų aptarnavimas, nakvynės, maitinimo ir kitos paslaugos, suvenyrų gamyba ir pan.).

Valstybės biudžeto lėšų užtenka tik einamajai Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionalinių parkų priežiūrai. Tuo tarpu norint pasiekti pageidaujamą rezultatą (saugoti unikalią ekosistemą, atlikti mokslinius tyrimus, atkurti sunaikintus ar pažeistus objektus, sudaryti sąlygas plėtoti rekreacinę veiklą ir kt.) tolesnei parko plėtrai reikalingos investicijos. Daugelis šiuo metu vykdomų infrastruktūros gerinimo darbų būtų neįmanomi be Europos Sąjungos paramos.

Darbo tikslas. Šio darbo tikslas – prisidėti prie Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionalinių parkų gyventojų užimtumo problemų pažinimo.

Darbo uždaviniai. Siekiant įgyvendinti iškeltą darbo tikslą, suformuluoti keturi uždaviniai:

- 1) pateikti Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionalinių parkų bendrą apžvalgą;
- 2) atlikti Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionalinių parkų apgyvendinimo analizę;
- 3) išanalizuoti gyventojų užimtumą Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionaliniuose parkuose;
- 4) įvertinti Europos Sąjungos paramos ir teritorinio statuso įtaką gyventojų užimtumui Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionaliniuose parkuose.

Darbo rezultatų svarba. Gyventojų užimtumo rodikliai naudingi pačiai saugomai teritorijai, valstybinėms institucijoms, formuojančioms saugomų teritorijų politiką.

Darbo sudėtis. Tyrimą sudaro trys dalys. Pirmojoje darbo dalyje yra analizuojami literatūros šaltiniai saugomų teritorijų tyrimų tema. Antrojoje dalyje yra aprašoma vykdomo tyrimo metodologija. Joje aptariami pasirinkti tyrimo analizės metodai. Trečioji tyrimo dalis skirta gautų rezultatų pristatymui. Joje pateikiama Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionalinių parkų bendroji apžvalga, atliekama parkų apgyvendinimo analizė. Taip pat remiantis statistiniais duomenimis nustatinėjami gyventojų užimtumo bruožai gyvenvietėse. Galiausiai įvertinama Europos Sąjungos ir teritorinio statuso įtaką gyventojui užimtumui nacionaliniuose parkuose.

Bakalauro darbas parengtas vadovaujantis “Studijų darbų rengimo bendraisiais metodiniais nurodymais“ (Kavaliauskas, Dumbliauskienė, 2015).

1. TYRIMŲ APŽVALGA

Lietuvos saugomų teritorijų formavimasis perėjo ilgą ir sudėtingą kūrimo, transformavimo bei plėtros istoriją, nuo pačių seniausių šalies laikų iki dabar. Lietuvos saugomų teritorijų formavimosi istorijoje išskiriami šeši skirtingi laikotarpiai: baltiškasis, feodalinis, tarpukario Lietuvos, ankstyvojo sovietmečio, vėlyvojo sovietmečio ir dabartinis (Valstybinė saugomų teritorijų..., 2020). Toliau trumpai apžvelgsime saugomų teritorijų formavimąsi:

Seniausias saugomų teritorijų raidos laikotarpis įvardijamas kaip **baltiškasis**. Šiame laikotarpyje formavosi įvairiais ritualais garbinamų, platus senųjų šventviečių tinklas. Daugiausia šventviečių buvo Žemaitijoje, šiaurės rytų ir centrinėje Lietuvoje (Valstybinė saugomų teritorijų..., 2020).

Feodalinio laikotarpio keitėsi požiūris į aplinką. Gamtos turtų naudojimo reglamentavimo pradmenys randami Kazimiero teisyne (1468 m.) ir I Lietuvos statute (1529 m.). Feodalinės teisės dokumentuose daugiausia dėmesio skiriama miškų ir ypač medžiojamos faunos apsaugai, teritorijas siejant su nuosavybės teise (Valstybinė saugomų teritorijų..., 2020).

Tarpukario Lietuvos laikotarpyje buvo pradėta kalbėti apie aplinkosaugines idėjas, paremtas retų objektų išsaugojimo būtinybe. 1937 m. Lietuvoje faktiškai atsirado pirmoji šių dienų reikalavimus atitinkanti saugoma teritorija – Žuvinto rezervatas (Valstybinė saugomų teritorijų..., 2020).

Ankstyvojo sovietmečio laikotarpyje (1940-1960 m.) buvo ieškoma teritorinės gamtosaugos organizavimo formų. Pradėti kurti pirmieji 8 gamtiniai draustiniai, atsirado naujos reikšmingos saugomos teritorijos. Šiuo laikotarpiu buvo steigiamos saugomos teritorijos, kurios buvo skirtos medžioklės ištekliams išsaugoti ir atkurti (Valstybinė saugomų teritorijų..., 2020).

Vėlyvojo sovietmečio laikotarpyje buvo padėti pamatai dabartiniam Lietuvos saugomų teritorijų tinklui. Laikotarpio antroje pusėje pradėta moksliskai reguliuoti saugomų teritorijų kūrimo procesą, parengti pirmieji saugomų teritorijų planavimo dokumentai. Svarbi vieta tenka valstybinių (nacionalinių ir regioninių) parkų atsiradimui Lietuvoje: 1974 m. įkurtas pirmasis Lietuvos TSR nacionalinis parkas (vėliau pakeitęs pavadinimą į Aukštaitijos) (Valstybinė saugomų teritorijų..., 2020).

Per dabartinį laikotarpį (nuo 1990 m. iki dabar) baigta kurti Lietuvos saugomų teritorijų sistema. Labai svarbus šio laikotarpio aspektas – Saugomų teritorijų įstatymo parengimas ir priėmimas (Valstybinė saugomų teritorijų..., 2020).

Geografas, profesorius P. Kavaliauskas vienas pirmųjų, kuris pradėjo nagrinėti Lietuvos saugomų teritorijų tinklo sisteminimo problemą, pasiūlė saugomų teritorijų sistemos sudėtį, naujas saugomų teritorijų rūšis (Valstybinė saugomų teritorijų..., 2020).

R. Baškytė ir kiti autoriai analizuoja saugomų teritorijų steigimo tikslus, kodėl jos yra reikalingos. Autorių teigimu, saugomų teritorijų steigimas yra vienas iš pagrindinių ir plačiausiai naudojamų ekosistemų ir biologinės įvairovės apsaugos būdų bei priemonių natūraliai gamtinei aplinkai išsaugoti (Baškytė ir kt., 2006).

P. Mierauskas monografijoje apžvelgia saugomų teritorijų valdymo bei globalias saugomų teritorijų valdymo tendencijas, remiantis šiuolaikiniais politiniais, socialiniais ir ekonominiais pokyčiais. Šiame darbe nagrinėjami įvairūs saugomų teritorijų valdymo aspektai, pasaulinių valdymo pokyčių poveikis nacionalinėms saugomų teritorijų sistemoms (Mierauskas, 2012).

Profesorius P. Kavaliauskas ir kiti autoriai rašo apie rekreacinių regioninių parkų perspektyvas. Apžvelgta užsienio šalių patirtis, nustatyti tinkamiausi struktūriniai modeliai Lietuvos rekreaciniams regioniniams parkams formuoti, atlikti potencialių Lietuvos teritorijų tyrimai bei nustatytos problemos, kurios gali turėti neigiamą įtaką rekreacinių regioninių parkų tinklo formavimui (Kavaliauskas ir kt., 2012).

Profesorius P. Kavaliauskas ir kiti autoriai analizuoja istorinių saugomų teritorijų steigimo ir valdymo patirtis JAV bei Kanadoje, pristatoma tokių teritorijų sklaida pasaulyje, aptariamos galimybės steigti istorinius regioninius parkus Lietuvoje. Nustatant tinkamiausias teritorijas atsižvelgiama į nekilnojamojo kultūros paveldo objektus, esamą rekreacinį ir turistinį potencialą, infrastruktūrą (Kavaliauskas ir kt. 2013).

V. Tuskenytė ir kiti autoriai atlieka Lietuvos pedologinių draustinių būklės analizę, remiantis skaitmeninėmis Lietuvos miškų duomenų bazėmis. Analizė paremta miškų brandumo kaip kraštovaizdžio ir dirvožemio dangos natūralumo vertinimo rodikliu (Tuskenytė ir kt., 2016).

Mokslinius straipsnius, baigiamuosius ir magistrantūros darbus saugomų teritorijų įvairiomis temomis rašo Geografijos ir kraštotvarkos katedros studentai bei kitų Aukštųjų mokyklų studentai.

Apie gyventojus, jų veiklą saugomose teritorijose, daug mokslinių tyrimų rasti nepavyko.

J. Bučas ir kiti autoriai straipsnyje apibendrina ilgamečius tyrimus apie vietos gyventojų požiūrį į saugomas teritorijas, įvertina paveldosaugos politikos ir statybinio paveldo pokyčius per 20 metų saugomose teritorijose. Įvertinta taip pat ir užsienio patirtis naudojant ir saugant statybinį paveldą (Bučas ir kt., 2011).

Profesorė V. Rudzkienė kalba ne tik apie sudėtingą ir painią saugomų teritorijų sistemą, bet ir užsimena apie saugomų teritorijų gyventojus. Pasak profesorės: „*Lietuvos saugomų teritorijų*

gyventojai savo teisėmis labiau primena 19 amžiaus baudžiauninkus, o ne laisvos valstybės piliečius. Jie gali šokti, dainuoti, pinti krepšius, tačiau sprendimų, įtakojančių jų gyvenimą, patys priimti negali“ (Rudzkienė, 2011).

Apie Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionalinius parkus mokslinių darbų yra atlikta įvairiomis temomis. Apie šiuos nacionalinius parkus informacija publikuojama ir informaciniuose tinklapiuose bei kituose žiniasklaidos šaltiniuose.

Pasirinktos temos aspektu, daug mokslinių tyrimų rasti nepavyko. Tačiau apie Aukštaitijos nacionalinį parką rašė K. Šešelgis ir M. Urbelis. Publikuotame leidinyje yra istorinės, etnografinės, architektūrinės medžiagos apie penkis parko etnografinius kaimus (Šešelgis ir kt., 1980).

S. Stanaitis palygina 1959 - 1996 m. laikotarpyje atliktus Aukštaitijos nacionalinio parko gyventojų ir kaimų tyrimus. Buvo tiriami tokie demografiniai procesai, kaip gyventojų kaita ir jos priežastys, migracija, kaimų dydžiai ir jų teritoriniai ypatumai (Stanaitis, 1998). Tokių mokslinių tyrimų apie Žemaitijos nacionalinį parką rasti nepavyko.

Išsamesnių ir gausesnių tyrimų apie abiejų nacionalinių parkų gyventojus bei gyvenvietes, vykstančius demografinius procesus rasti nepavyko.

Šio baigiamojo darbo tema gyventojų užimtumas Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionaliniuose parkuose, tačiau mokslinių tyrimų apie gyventojų užimtumą tiek apskritai saugomose teritorijose, tiek būtent šiuose parkuose rasti nepavyko. Rašant darbą pagrindinis duomenų šaltinis gyventojų užimtumo kontekste – *Statistikos departamentas*, kuris teikia duomenis apie veikiančius ūkio subjektus pagal ekonominės veiklos rūšis įvairiais metais. Pagal tai buvo sprendžiama, kokia veikla užsiima nacionaliniuose parkuose gyvenantys miestelių ir kaimų gyventojai.

2. DARBO METODOLOGIJA

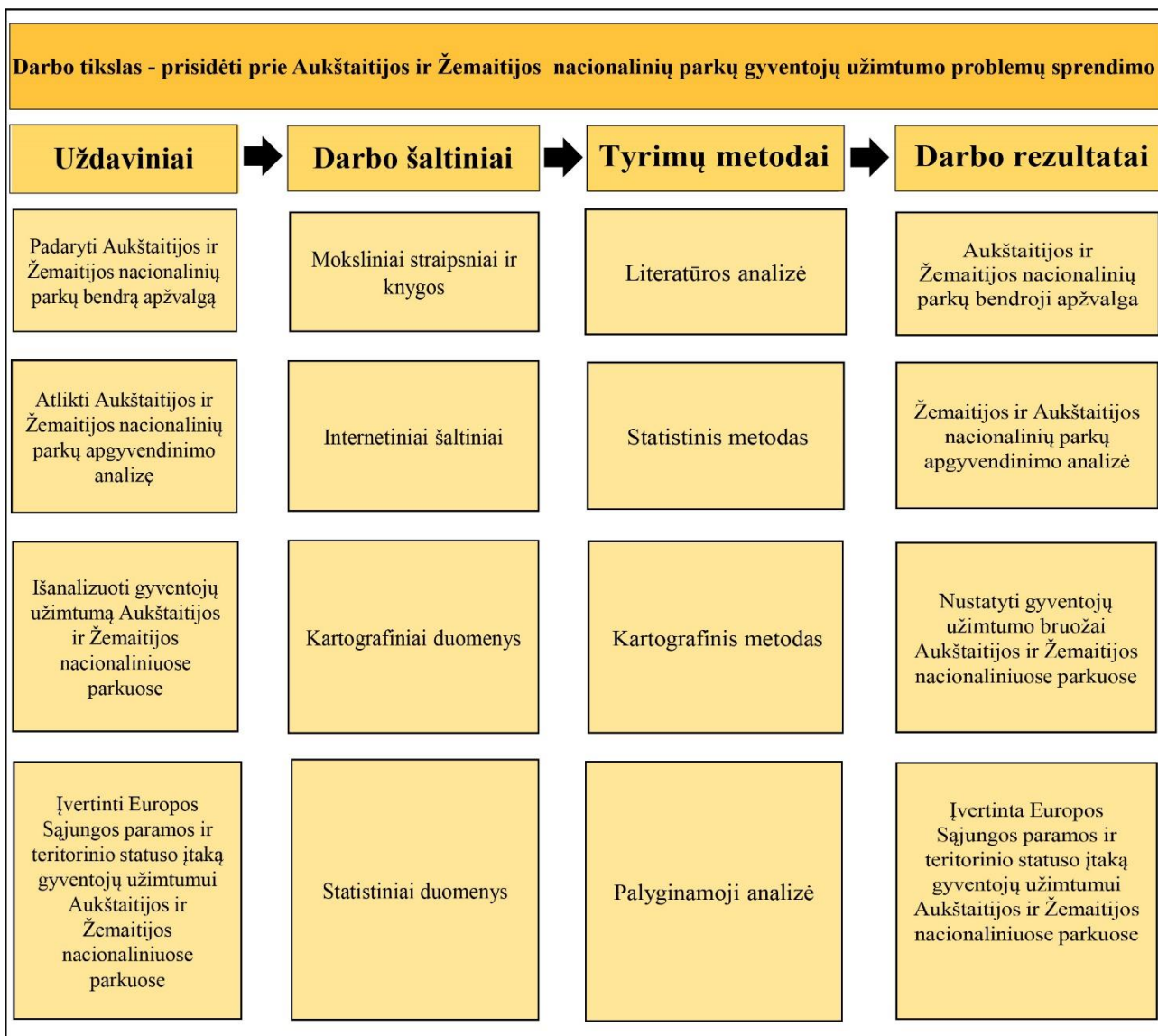
Rengiant bakalauro darbą buvo iškeltas tikslas, kuriam pasiekti suformuluoti keturi darbo uždaviniai. Siekiant juos įgyvendinti buvo naudojami įvairūs duomenų šaltiniai – moksliniai straipsniai, knygos, monografijos, kartografiniai ir statistiniai duomenys. Šiam darbui atlikti taip pat buvo panaudoti įvairūs tyrimų metodai: literatūros šaltinių analizė, statistinis metodas, kartografinis metodas, palyginamoji analizė. Darbo rengimo metodika pavaizduota metodologinėje lentelėje (žr. 1 pav.).

Pirmajam uždaviniui įgyvendinti atlikta literatūros šaltinių analizė. Nacionaliniai parkai apžvelgti istoriniu aspektu, išskirtos parkų gamtos ir kultūros vertybės. Nubraižytos abiejų parkų funkcinio prioriteto schemos, naudotas palyginamasis metodas.

Įgyvendinant antrąjį uždavinį naudojami statistiniai duomenys, kurie buvo reikalingi analizuojant gyventojų skaičių, jų kaitą abiejuose nacionaliniuose parkuose. Pagrindė naudoti 2011 m. gyventojų surašymo duomenys, kurie gauti iš statistikos departamento. Atliekant gyventojų kaitos analizę gyvenvietėse buvo naudojami senesnių metų gyventojų surašymo duomenys (1970, 1979, 1989, 2001 metų). Naudota literatūros šaltinių analizė, statistinis metodas.

Trečiajam uždaviniui įgyvendinti remiamasi kartografiniais bei statistiniais duomenimis, kurie buvo reikalingi rengiant žemėlapius apie ūkio subjektų pasiskirstymą ir jų skaičių nacionaliniuose parkuose. Rašant tyrimų apžvalgą, nagrinėti parkų direkcijose pateikti žemėlapiai. Taip pat iš statistikos departamento gauti duomenys, apie ūkių skaičių (2010 metų duomenys), ūkio subjektus, jų kaitą, bei darbuotojų skaičių ūkio subjektuose. Sudaryti žemėlapiai, kuriuose lyginami 2015 (seniausi duomenys statistikos departamente) ir 2020 (naujausi duomenys statistikos departamente) metais veikiantys ūkio subjektai abiejuose parkuose. Daromos išvados, kas gali turi įtakos ūkio subjektų skaičiui, bei jų pasiskirstymui. Naudoti visi anksčiau minėti tyrimų metodai.

Įgyvendinant ketvirtąjį uždavinį, apžvelgta Europos Sąjungos parama nacionaliniams parkams: Europos Sąjungos lėšomis sutvarkyti objektai, bei jų teikiama nauda turizmo plėtrai. Taip pat vertinama teritorinio statuso įtaka vietiniams gyventojams iš teigiamos ir neigiamos pusės. Naudota literatūros šaltinių analizė.

1 pav. Darbo metodologinė schema

3. TYRIMŲ REZULTATAI

3.1. Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionalinių parkų bendroji apžvalga

3.1.1. Nacionalinių parkų išskirtinė vertė

Aukštaitijos nacionalinis parkas – pirmasis Lietuvos nacionalinis parkas, kuriame saugomas šiaurės rytų Lietuvos kraštovaizdis, gamtos ir kultūros paminklai, retos augalų ir gyvūnų rūšys, etnografiniai kaimai (Šablevičius, 2019).

Išskirtinės nacionalinio parko **gamtos vertybės**: iš visų pusių devynių ežerų apsuptas Šiliniškių gūbrys su Ladakalnio kalva, giliausias Lietuvoje Tauragno ežeras (62,5 m), vienintelė šalyje Baluošo ežero sala su ežerėliu, Laumakėlių ežeriukai, Tauragnos upelis, į Almajo ežerą tekantis Pliaušės upelis, Švoginos ir Juodupės upelių vagos, unikalūs ežerų pusiasaliai. Biologine įvairove išsiskiria Azvinčių sengirė ir Minčios giria, Ginučių ažuolynas, Žeimenos slėnis su senvagėmis, Kretuonykščio, Kriogžlio, Pagilūtės pelkynai. Gausu itin retų augalų ir grybų rūšių, Europos Bendrijos svarbos paukščių, žinduolių, vabzdžių (Keliaujame po saugomas..., 2013).

Išskirtinės nacionalinio parko **kultūros vertybės**: etnografiniai kaimai. Seniausius laikus mena Papiliakalnės, Ginučių piliakalnis, akmenis ir žalvario amžiaus kapinynai, V – XI amžiaus pilkapynai, sudarantys vieną didžiausių senovės gyvenviečių kompleksų Lietuvoje (Keliaujame po saugomas..., 2013).

Žemaitijos nacionalinis parkas – saugoma teritorija Lietuvos šiaurės vakarinėje dalyje, kurioje, vykstant sudėtingiems ledynmečio ir poledynmečio procesams, susiformavo kalvotas, reljefas, ledo luistai išgremžė gilius ežerų duburius. Taip susidarė salos, pusiasaliai, ežerai, pelkės, apsuptos moreninių kalvų. Parke saugomi tankūs eglynai, vakarų taiga vadinami natūralūs seni spygliuočių ir mišrūs miškai (Valstybinė saugomų teritorijų..., 2019).

Išskirtinės nacionalinio parko **gamtos vertybės**: Plokštinės ir Rukundžių pelkynai, Platelių ežero, Laumalėnų ir Šilinės hidrografiniai kompleksai, moreninio (Mikytų, Pučkorių) ir keiminio (Šarnelės, Jazdauskiškių, Grigaičių) kraštovaizdžio etalonai, Gardų ozas, Babrungo ir Mergupio slėniai, Paplatelės, Šeirės ir Pailgio miškai (Valstybinė saugomų teritorijų..., 2019).

Išskirtinumo parkui suteikia **kultūros paveldo objektai**: Mikytų, Šarnelės, Pučkorių, Gegrėnų, Pagardenio piliakalniai bei alkakalniai, Šventorkalnio senovinė gyvenvietė bei piliavietė, Žemaičių Kalvarijos sakralinės architektūros ansamblis, Platelių dvaro ir parko kompleksas, etnografiniai Beržoro, Stirbaičių ir Visvainių kaimai (Valstybinė saugomų teritorijų..., 2019).

3.1.2. Nacionalinių parkų teritorijų istorinė raida

Aukštaitijos nacionalinis parkas. Lietuvoje nacionalinių parkų kūrimo procesas prasidėjo antrojo šimtmečio pusėje. 1974 m. buvo patvirtinta pirmoji Lietuvos nacionalinio parko planavimo schema, parengta Lietuvos statybos ir architektūros mokslinių tyrimų institute (Aukštaitijos nacionalinio parko..., 2018). Parką norėta pavadinti pagal regioną – Aukštaitijos vardu, tačiau jis buvo pavadintas Lietuvos TSR nacionaliniu parku. Aukštaitijos nacionaliniu parku tapo tada, kai Lietuva atstatė nepriklausomybę – 1991 metais (Aukštaitijos nacionaliniam parkui..., 2014). Parkas tada užėmė 29100 ha teritoriją. Iš viso nacionaliniame parke buvo 82 kaimai. Didžioji nacionalinio parko teritorijos dalis priklausė Ignalinos rajono savivaldybei (71%), pietuose parkas apėmė dalį Švenčionių rajono (17%), mažiausia dalis teko Utenos rajonui (12%) (Stanaitis, 1998).

1997 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino naują Aukštaitijos nacionalinio parko planavimo schemą, pagal kurią parko plotas buvo padidintas ketvirtadaliu (iki 41 056 ha). Pagal ją į nacionalinį parką buvo įtrauktos naujos teritorijos Kretuono, Tauragno ežerų apylinkėse, Linkmenų, Kaltanėnų seniūnijų ribose (Stanaitis, 1998). Didžioji nacionalinio parko teritorijos dalis priklauso Ignalinos rajono savivaldybei (58%), pietinė dalis patenka į Švenčionių rajono savivaldybės teritoriją (17%), o šiaurinė dalis – į Utenos rajono savivaldybės teritoriją (25%) (Aukštaitijos nacionalinio parko..., 2016).

Tai šiuo metu antra didžiausia saugoma teritorija Lietuvoje (po Dzūkijos nacionalinio parko). Nacionaliniame parke 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis gyveno apie 2113 gyventojų: 199 (0-14 metų, 9% visų gyventojų), 1186 (0-64 metų, 56% visų gyventojų), 732 (65 metų ir vyresni, 35% visų gyventojų) (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011). Teritorija apgyventa retai – vidutinis tankumas 5.9 gyv./km². Iš viso nacionaliniame parke yra 116 kaimų ir Kaltanėnų miestelis. Žemėnaudos struktūroje vyrauja miškai (64% teritorijos). Mažą gyventojų tankumą ir didelį teritorijos miškingumą lemia nederlingi dirvožemiai ir gana sudėtingas reljefas (Aukštaitijos nacionalinio parko..., 2016).

Žemaitijos nacionalinio parko kūrimo idėja atsirado aštuntojo dešimtmečio pradžioje, kada Statybos ir architektūros instituto parengtuose pirmuosiuose siūlymuose (1971 m.) Lietuvos gamtinio parko sistemai formuoti kalvotąsias Varnių apylinkes buvo rekomenduota skelbti Žemaitijos nacionaliniu parku. Kiek vėliau šiai idėjai realizuoti buvo pasirinktos mažiau su kultūrintos Platielių apylinkės. Tik 1990 m. Botanikos institutui pavesta parengti naują Žemaitijos nacionalinio parko planavimo schemas variantą. 1991 m. įsteigtas Žemaitijos nacionalinis parkas (Žemaitijos nacionalinio parko..., 1996).

Žemaitijos nacionalinio parko plotas - 21 720 ha. Parkas yra šiaurės vakarinėje Lietuvos dalyje, didžioji nacionalinio parko teritorijos dalis priklauso Plungės rajono savivaldybei (95%), tik šiaurės vakarinis pakraštys patenka į Skuodo rajono savivaldybės teritoriją (5%). Nacionalinis parkas yra Vidurio Žemaičių aukštumoje. Kraštovaizdis – ežeringas Platelių duburys ir jį supantys kraštiniai glacialiniai dariniai. Žemėnaudos struktūroje vyrauja miškai (44,6%) ir žemės ūkio naudmenos (38,7%), vandens telkiniai užima (8,5%) (Žemaitijos nacionalinio parko..., 1996).

Nacionaliniame parke 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis gyveno apie 3134 gyventojų: 493 (0-14 metų, 16% visų gyventojų), 1979 (15-64 metų, 63% visų gyventojų), 682 (65 metų ir vyresni, 22% visų gyventojų). Iš viso nacionaliniame parke yra 53 kaimai ir 2 miesteliai – Plateliai (apie 891 gyv.) ir Žemaičių Kalvarija (apie 594 gyv.) (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011).

3.1.3. Nacionalinių parkų funkcinio prioriteto zonos

Saugomose teritorijose, dėl kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės svarbos, gamtos ir kultūros paveldo vertybių išsidėstymo, žmogaus veiklos neišvengiamai susikerta (Baškytė ir kt., 2006). Dėl to saugomose teritorijose atliekamas funkcinis zonavimas, kuris generalizuoja žmonių veiklos teritorinį organizavimą ir aplinkos tvarkymą. Funkcinis zonavimas – teritorijos suskirstymas į zonas nustatant pagrindinių žemės naudojimo paskirčių ir galimų jose veiklų prioritetus (Lietuvos Respublikos teritorijų..., 2021).

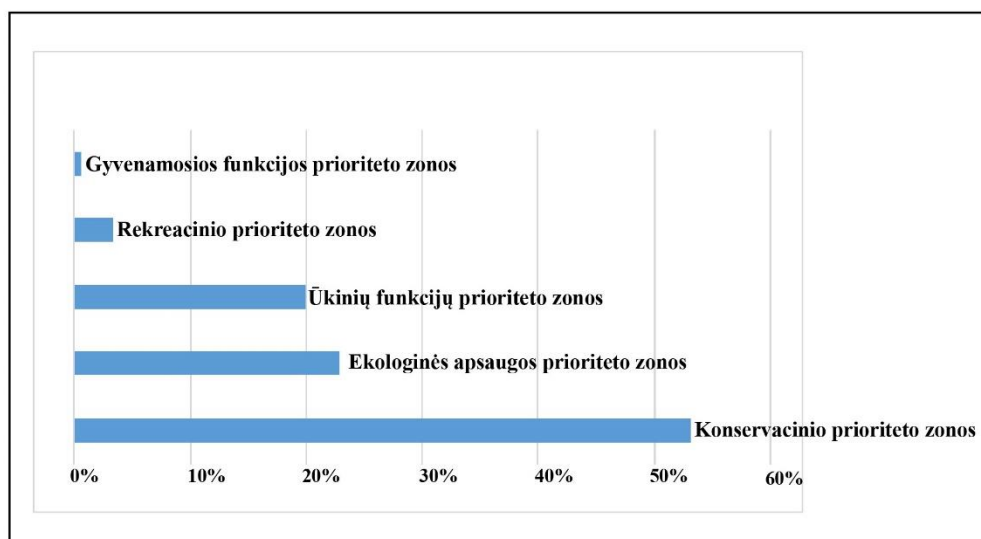
Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionaliniuose parkuose pagal gamtos ir kultūros vertybes, rekreacinio bei ūkinio naudojimo galimybes bei gyvenviečių tinklo ypatumus nustatytos šios funkcinio prioriteto zonos (Lietuvos Respublikos Vyriausybės..., 2019):

- konservacinės prioriteto zonos, kurioms priskirtinos rezervatų ir draustinių apsaugos zona. Rezervatuose yra draudžiama bet kokia ūkinė veikla;
- ekologinės apsaugos prioriteto zonos, kuriose siekiama išsaugoti miškus, pelkes, gausinti želdinius, atliekančius ežerų, upelių bei gyvenamosios aplinkos apsaugos funkcijas (Lietuvos Respublikos Vyriausybės..., 2019). Šiose teritorijose draudžiama transformuoti į žemės ūkio naudmenas miškus ir krūmynus, didesnius kaip 0,1 ha, sausinti ir versti kitomis naudmenomis pelkes, didesnes kaip 0,5 ha, kasti durpes, kultūrinti natūralias pievas (Klumpytė- Kolesnikova, 2006);

- rekreacinio prioriteto zonos – teritorijos, skiriamos intensyviausiam rekreaciniam naudojimui, paprastai su rekreacine statyba, kita infrastruktūra. Jose siekiama sukurti ir palaikyti tinkamą gausiam lankymui aplinką;
- miškų ūkio zonos. Siekiama auginti ir naudoti produktyvius medynus, kartu išsaugoti bendrąsias apsaugines miško savybes bei naudoti teritoriją numatytoms papildomoms funkcijoms;
- žemės ūkio zonos. Agrarinės teritorijas, kuriose vykdant žemės ūkio veiklą ir naudojant teritoriją numatytoms kitoms papildomoms funkcijoms turi būti išsaugota bendroji gyvenamosios aplinkos kokybė;
- bendrojo vandens ūkio zonos. Ji apima ežerus, kurių vandenys intensyviai naudojami, taikomos vandens ūkio priemonės bei plėtojama rekreacija (Lietuvos Respublikos Vyriausybės..., 2019).

Gyvenamosios funkcijos prioriteto zonos – tai neturinčios kitų funkcinių prioritetų didžiausios nacionalinio parko gyvenvietės. Jose galima statyba, tačiau būtina reguliuoti užstatymo pobūdį ir pastatų tūrį (Lietuvos Respublikos Vyriausybės..., 2019).

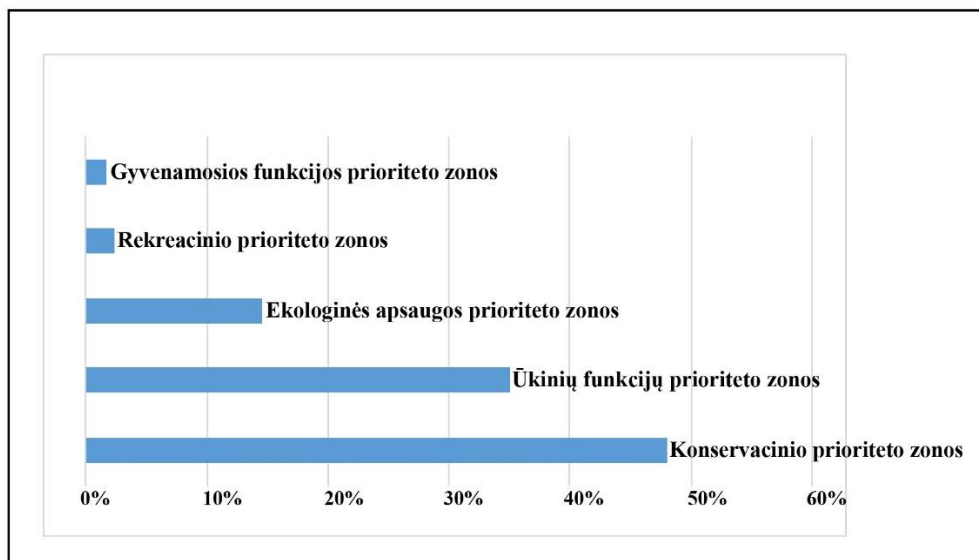
Saugomos teritorijos turi skirtingus ūkinės veiklos apribojimus. Griežčiausiai ūkinė veikla yra ribojama konservacinio prioriteto zonos. Šiose zonos yra draudžiama, bet kokia ūkinė veikla, nesusijusi su moksliniais tyrimais. Tiek ANP, tiek ŽNP didžiausią teritorijos dalį užima konservacinės paskirties zonos, mažiausią – gyvenamosios zonos.

2 pav. ANP funkcinio prioriteto zonos (duomenys: Raudys, 2014).

Aukštaitijos nacionaliniame parke konservacinio prioriteto zonos užima 53.2%, kurioms priskirtina rezervatai ir draustiniai, toliau apsauginio prioriteto zonos 22.9%, kuriose siekiama išsaugoti kraštovaizdžio ekologinę pusiausvyrą.

Ūkinių funkcijų prioriteto zonos ANP užima 19,9% parko teritorijos iš kurių: miškų ūkio 12%, žemės ūkio 4,7%, vandens ūkio 3,2%. Ūkininkavimo sąlygos šiame parke nėra palankios, vyrauja smėlio ir priesmėlio rūgštūs dirvožemiai, dirvose gausu akmenų. Yra nemažai vandens telkinių, kurie bendrai užima 5,9 tūkst. ha parko teritorijos ploto. Rekreacinio prioriteto zonos, skirtos intensyviai turizmo vystymui, apima 3,4% teritorijos. Gyvenvietės užima tik 250 ha nacionalinio parko teritorijos, o tai yra tik 0,6% (duomenys: Raudys, 2014).

3 pav. ŽNP funkcinio prioriteto zonos (duomenys: Žemaitijos nacionalinio parko...,2021).

Žemaitijos nacionaliniame parke konservacinio prioriteto zonos užima 48,1%. Žemaitijos nacionalinis parkas savo žemės naudmenų struktūra šiek tiek skiriasi nuo Aukštaitijos nacionalinio parko. Ūkinių funkcijų prioriteto zonos ŽNP užima daug didesnę dalį, nei ANP, net 35% parko teritorijos iš kurių: miškų ūkio 15,7%, žemės ūkio 12,4%, vandens ūkio 5,2%. Ariamos žemės ŽNP yra apie 6 tūkst. ha, kuri nėra derlinga, dirvos akmenuotos, nemažai kalvų. Apsauginio prioriteto zonos užima 14,5% ŽNP teritorijos ploto. Rekreacinio prioriteto zonos, skirtos intensyviai turizmo vystymui, apima šiek tiek mažesnę dalį nei ANP, 2,4% teritorijos. Gyvenvietės užima tik 360 ha nacionalinio parko teritorijos, o tai yra 1,7% (duomenys: Žemaitijos nacionalinio parko...,2021).

3.2. Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionalinių parkų apgyvendinimo analizė

3.2.1. Nacionalinių parkų teritorijos apgyvendinimas

Aukštaitijos nacionalinio parko teritorijoje prie upių ir ežerų žmonės gyveno nuo seniausių laikų. Archeologiniai radiniai Kirdeikiuose ir netoli Ginučių piliakalnio rodo, kad jau neolito periode (III tūkstantmetyje pr. m. e.) šioje teritorijoje gyventa žmonių (Stanaitis, 1998).

Feodalinio laikotarpio dokumentuose minimos pirmosios gyvenvietės: Stripeikiai (1357 m.), Gaveikėnai (1377 m.) bei šių kaimų užusieniai (užusienis – už gatvinių kaimų išsikėlusios sodybos, dažniausiai įsiterpusios tarp kitų dvarų žemių). Vieni užusieniai jau buvo apgyvendinti XVI a., o kituose naujos sodybos įsikūrusios tik XVIII a. (Stanaitis, 1998).

Ekonominių Aukštaitijos nacionalinio parko gyvenviečių pakilimą sutrikdė XVII a. antroje pusėje ir XVIII a. pradžioje vykę karai, badas, epidemijos. Tikrai XVIII a. pab. miškingose vietovėse pradėjo atsikurti buvę kaimai, pradėti apgyvendinti buvę užusieniai (Stanaitis, 1998).

Kalvotas reljefas, ežerynai, pelkės ir didžiuliai girių plotai padėjo daug kur išsaugoti senąją kaimaviečių struktūrą. Suskaidytame kraštovaizdyje vykdyti žemės reformos buvo netikslinga, todėl Aukštaitijos nacionaliniame parke išliko savaimę susiklosčiusių gyvenviečių. Dalis jų atsirado iš vienos sodybos, palikuonims dalijantis žemę. Kitos sodybos kūrėsi nederlinguose, netinkamuose ūkininkauti plotuose, prie ežerų ir miškų, kur gyventojai užsiimdavo miškininkyste, žuvininkyste, amatais. Savaimę susikūrusių kaimų sodybos sustatytos laisvai, neturi aiškiai apibrėžtų ribų, kiemai netaisyklingos formos, statiniai išdėstyti pagal reljefą: sodybos aukštesnėse sausesnėse vietose, ūkiniai pastatai – žemesnėse. Kiekvieno kaimo vaizdas savitas, lemiamas aplinkos, reljefo ir ūkininkavimo pobūdžio (Bertašiūtė, 2010).

Aukštaitijos nacionalinio parko teritorija apgyvendinta labai retai – vidutinis tankumas 5,9 gyv./km² (Aukštaitijos nacionalinio parko..., 2016). Įvairiose parko teritorijose gyventojų tankumas labai skirtingas. Šiaurinėje parko dalyje esančioje Ažvinčių-Minčios girioje, kelių kilometrų spinduliu beveik nerasi žmonių. Jų padaugėja tik 5-7 km atstumu Ignalinos miestą supančiuose Gaveikėnų, Meironių, Palūšės kaimuose (Stanaitis, 1998).

Šiuo metu Aukštaitijos regionas su jo prieglobstyje esančiu parku lenkia kitus Lietuvos regionus gyventojų skaičiaus mažėjimo sparta. Regionui, įskaitant Aukštaitijos nacionalinio parko teritoriją, būdingi ir kiti demografiniai rodikliai, tokie kaip emigracija, žemas gimstamumas, visuomenės senėjimas, darbingo amžiaus žmonių stygius.

Žemaitijos nacionalinio parko teritorijoje iškrinantys gausūs krituliai, vyraujantys spygliuočių miškai lemia rūgščių dirvožemių susidarymą, o tokie dirvožemiai nėra derlingi. Tačiau kalvotas kraštovaizdis, galybė ežerų, pelkių, upelių suformavo išskirtinį gamtinį kraštovaizdį (Žemaitijos nacionalinis parkas, 2015). Gamta: miškai ir vandenys buvo tie veiksniai, kurie traukė į dabartinio nacionalinio parko apylinkes pirmuosius gyventojus.

Jau neolito periode (I tūkst. antroji pusė - II tūkst. pradžia) Žemaitijos nacionalinio parko teritorijoje gyventa žmonių. Tai rodo archeologiniai radiniai ant Šarnelės piliakalnio. Intensyviau šiame rajone pradėta apsigyventi mūsų eros pradžioje, ankstyvajame geležies amžiuje (V a. pr. m. e – I a.). Apie nuolatinės gyvenvietės byloja likę piliakalniai. Uogučių gyvenvietė pagal rastus

radinius datuojama III – IV a. (Mikutaitytė, 2009). Feodalinio laikotarpio dokumentuose minimos pirmosios gyvenvietės: Žemaičių Kalvarija (1253 m.), Gegrėnai (1253 m.).

Reljefas ir gamtinė aplinka (miškas, upelis ar ežeras) yra viena iš priežasčių kodėl vienos teritorijos menkliau, o kitos gausiau apgyvendintos. Tai atsispindi Žemaitijos nacionalinio parko teritorijoje, kur išskiriamas kalvotųjų dubumų kraštovaizdis. Pastaroji priežastis nulėmė savotišką statinių išdėstymą (Mikutaitytė, 2009).

Žemaitijos etnografiniam regionui būdingos stambios, laisvai išsidėsčiusios, prie gamtinės aplinkos prisiderinusios, sodybos. Pavienės, be aiškaus plano sodybos telkdavosi į kupetinius kaimus, kurie XIX a. viduryje, kartu su vienkiemiais kaimais vyravo Žemaitijos regione (Bertašiūtė, 2013).

XX a. trečiojo–ketvirtąjo dešimtmečių laikotarpyje vienkieminiuose kaimuose pastatai buvo išdėstomi aplink erdvų keturkampį kiemą, kartais – laisviau, atsižvelgiant į sklypo formą. Gamtinė aplinka ir reljefas buvo svarbūs sodybos plano veiksniai, lėmę laisvesnį užstatymą (Bertašiūtė, 2013).

3.2.2. Nacionalinių parkų gyvenviečių apžvalga

Tradiciškai Lietuvos kaimai pagal dydį skirstomi į smulkius (iki 50 gyv.), mažus (51-100 gyv.), vidutinius (101-200 gyv. ir 201-500 gyv.), didelius (501-1000 gyv.) ir stambius (daugiau nei 1000 gyv.). Tačiau, remiantis Stanaičiu, dėl kaimų smulkumo, tokia klasifikacija **Aukštaitijos nacionaliniame parke** yra koreguotina (Stanaitis, 1998). Šio darbo autorės nuomone tinkamesnis toks kaimų dydžių skirstymas, šiuose nacionaliniuose parkuose.

Patys smulkiausi kaimai – vienkieminiai (pagal dabar galiojantį teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymą, viensėdžiai – istoriškai susiformavusios gyvenamosios vietovės, paprastai sudarytos arba kilusios iš vienos sodybos ir turinčios ne daugiau kaip 20 objektų skirtingu adresu), turintys 5 ir dar mažiau gyventojų (Stanaitis, 1998). 1959 m. tokių kaimų ANP buvo 3, 1996 m. – 28, 2011 m. duomenimis – 58 (Stanaitis, 1998; duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011).

Aukštaitijos nacionaliniame parke ryški tendencija – kuo mažesni kaimai, tuo juose gyvena senesni gyventojai. 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis, šiuose kaimuose gyveno vien pensinio amžiaus gyventojai – Medžiūškiuose – 4, Vitalinoje – 1, Pagliūtėje – 2, Linkiškėse – 2, Simoniškyje – 3, Stagalėnuose – 2, Tumėniškėje – 2, Mozūriškėje – 2, Morkūniškėje – 1, Lapiakalnyje – 1, Kaukiškėje – 5, Šiliniškėje – 1 gyventojas (duomenys: Statistikos departamentas

prie..., 2011). Dabartiniu metu vienkiemiai ir nedideli kaimai nacionaliniame parke natūraliai nyksta. ANP yra kaimų, kuriuose nebėra gyventojų.

Smulkūs kaimai, turintys 6-10 gyventojų ir maži kaimai, turintys 11-25 gyventojų (Stanaitis, 1998). Smulkių kaimų, 2011 m. duomenis ANP buvo 16, mažų kaimų taip pat 16 (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011). Vienas iš tokių smulkių kaimų yra:

Stripeikiai – seniausias Aukštaitijos nacionalinio parko kaimas, įsikūręs Ignalinos rajone, Linkmenų seniūnijoje, 9 km į pietryčius nuo Tauragnų, 0,5 km į šiaurę nuo Pakaso ežero (Stanaitis, 1998). Praslinkęs paskutinis ledynmetis čia paliko raižytą reljefą. Kadangi žemė buvo nederlinga, kaimo gyventojai negalėjo prasimaitinti iš žemdirbystės. Todėl daugelis vietinių gyventojų vertėsi medžiokle, žvejyba, įvairiais amatais, bitininkyste. Kad bitininkystė buvo vienas iš svarbiausių pragyvenimo šaltinių, rodo tai, jog duoklę Vilniaus vyskupui priklausančiam Labanoro dvarui kaimas mokėjo medumi ir vašku (Apie muziejų, 2019). Dabartiniu metu prie kaimo įkurtas senovinės bitininkystės muziejus (Stanaitis, 2019).

Vidutinio dydžio kaimai, turintys 26-50 gyventojų ir didesni negu vidutinio dydžio kaimai, turintys 51-100 gyventojų. Vidutinio dydžio kaimų 2011 m. buvo 12, didesnių negu vidutinio dydžio – 4 (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011).

Vienas iš tokių vidutinio dydžio kaimų yra:

Ginučių kaimas, įsikūręs 12 km į šiaurės vakarus nuo Ignalinos, tarp Almajo ir Stravinaičio ežerų. Dabar kaimas garsėja savo vandens malūnu, XIX a. statiniu, kuriame įrengti ANP rekreacijos ir turizmo centro poilsio namai, muziejinė ekspozicija (Stanaitis, 1998).

Vienas iš tokių didesnių negu vidutinio dydžio kaimų yra:

Palūšė įsikūrusi į šiaurę nuo Švenčionių, 3 km į pietus nuo Ignalinos, šalia Lūšio ežero. Palūšę augti skatino prekybos kelias, kuris viduramžiais vedė iš Vilniaus į Daugpilį, Polocką. XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje – septintajame dešimtmetyje Palūšė tapo vasarviete, joje ilsėjosi žmonės iš Lietuvos ir kitų SSRS regionų. 1959 m. įkurta turistinė bazė (Mokslo ir enciklopedijų..., 2019).

Dabartiniu metu Palūšė yra svarbiausia turistiniu požiūriu ANP gyvenvietė. Čia įsikūrusi nacionalinio parko direkcija bei turizmo ir rekreacijos centras. Gyventojai daugiausia dirba ANP turistiniame-rekreaciniame sektoriuje (Stanaitis, 1998).

Nacionaliniame parke 1996 m. buvo 3 dideli kaimai, turintys 101-200 gyventojų: Grikiapelė, Antalksnė ir Palūšė (Stanaitis, 1998). 2011 m. tokių kaimų ANP buvo 3. Tai Antalksnė, Reškutėnai ir Naujasodis. ANP yra vienas stambus kaimas Strigailišio, turintis 299 gyventojus (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011).

ANP nagrinėjamoje teritorijoje yra 10 etnografinių kaimų, iš kurių tik dviejuose, 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis, buvo daugiau negu 10 gyventojų; dviejuose iš jų, Benediktavo ir Trainišio kaimuose, tebuvo po vieną pensinio amžiaus gyventoją; Vaišnoriškės kaime – du pensinio amžiaus gyventojai. Vieninteliame Šakarvos kaime 2011 m. gyveno 4 vaikai iki 14 metų amžiaus. Jei visuose 10 etnografinių kaimų 2011 m. gyveno 60 gyventojų, darbingo amžiaus iš jų buvo tik 27. Šie duomenys rodo, kad pusė etnografinių kaimų gyventojų yra 65 m. ir vyresni (žr. 1 lentelę) (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011).

1 lentelė. Gyventojų skaičius etnografiniuose kaimuose 2011 m. ANP (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011).

Kaimas	2011 m.	Vyrai	Moterys	Amžius		65 ir vyr.
				0-14 m.	15-64 m.	
Benediktavas	1	nėra	1	nėra	nėra	1
Darželiai	4	<10	<10	nėra	1	3
Kretuonys	16	<10	<10	nėra	10	6
Salos II	10	<10	<10	nėra	5	5
Strazdai	5	<10	<10	nėra	2	3
Šakarva	16	6	10	4	7	5
Šuminai	5	<10	<10	nėra	2	3
Trainiškis	1	nėra	1	nėra	nėra	1
Vaišnoriškė	2	<10	<10	nėra	nėra	2
Varniškės II	Nėra					

Analizuojant atskirus ANP kaimus, aptikta įvairių situacijų. Pvz. didesniuose kaimuose, seniūnaitijos centruose, tokiuose kaip Antalksnė, Strigailiškis, 2011 m. vaikų iki 14 metų amžiaus buvo daugiausia iš visų ANP gyvenviečių. Antalksnėje jų buvo 23, Strigailiškyje – 33. Teritorijoje yra kaimų, kuriuose darbingo amžiaus gyventojai sudarė daugiau nei 50 procentų. Reškutėnuose jų buvo 64 (vaikų iki 14 metų – 13, pensinio amžiaus – 40), Ožkiniuose – 35 (vaikų iki 14 metų – 6, pensinio amžiaus – 17), Antalksnėje – 73 (vaikų iki 14 metų – 23, pensinio amžiaus – 33) (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011). Tokios gyventojų pasiskirstymo priežastys gali būti įvairios: veikiantys ūkio subjektai šiose gyvenvietėse, išplėtotą infrastruktūrą, šios vietos yra arčiau didesnių gyvenviečių (pvz., Ožkiniai netoli Kaltanėnų miestelio).

Aukštaitijos nacionalinio parko teritorijoje XIX a. pabaigoje buvo trys miesteliai: Kaltanėnai, Palūšė ir Gaveikėnai. Dabar parko teritorijoje teliko vienas – Kaltanėnų miestelis. Kaltanėnuose 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis, gyveno 198 žmonės (85 vyrai ir 113 moterys). Darbingo amžiaus žmonių čia buvo daugiausia – 130, vaikų iki 14 metų amžiaus – 20, o pensinio amžiaus žmonių – 48 (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011).

Kaltanėnai – didžiausia gyvenvietė Aukštaitijos nacionalinio parko teritorijoje. Miestelis įsikūręs pietinėje parko teritorijos dalyje, tarp Švenčionių ir Ignalinos, apie 20 km į šiaurės vakarus nuo Švenčionių. Kaltanėnai įsikūrę prie Žeimenų ežero, apipus Žeimenos upės (Miškinis, 2019). XIX ir XX a. Kaltanėnai garsėjo galvijų prekymečiais. Be žemdirbių, čia gyveno ir dirbo miško verslo žmonės, žvejai. Kaltanėnuose buvo medžio plukdymo gdynė. Daugelis miestelio gyventojų buvo kelininkai, geležinkelininkai (Stanaitis, 1998).

Žemaitijos nacionalinio parko teritorija yra dviejose savivaldybėse. Į parką patenka visa Platelių, didesnė dalis Žemaičių Kalvarijos apylinkės, dalis Alsėdžių, Šateikių, Babrungo, Paukštalių apylinkių (Plungės raj. savivaldybėje), bei Skuodo raj. savivaldybei priklausančios Barstyčių ir Notėnų apylinkės. Gyventojų skaičius pastaraisiais metais nuolat mažėja. 1990 m. čia gyveno 4225 gyv., 1994 m. 3500 gyv., 2011 m. apie 3134 gyv. Bendras gyventojų tankumas 15,5 žm/km². (Žemaitijos nacionalinio parko..., 1996; duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011).

Tokią pačią kaimų klasifikaciją, pagal jų dydį ir gyventojų skaičių juose kaip ir ANP galima taikyti ir Žemaitijos nacionaliniam parkui. Jeigu ANP vienkieminių kaimų 2011 m. buvo netgi 58, ŽNP tik 3 kaimai. Mažiausi gyventojų skaičiumi Žemaitijos nacionaliniame parke yra Mačiūkių (3 gyventojai), Mikytų (5 gyventojai) ir Paluokės (5 gyventojai) kaimai. Smulkių kaimų, 2011 m. duomenis ŽNP buvo 2 kaimai: Paburgė (6 gyventojai) ir Molupiai (9 gyventojai), mažų kaimų – 15 (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011).

Vienas iš tokių mažų kaimų yra:

Šarnelė – kaimas Plungės rajone, 4 km į šiaurės vakarus nuo Žemaičių Kalvarijos. Šarnelėje išlikę daug žemaitiško tipo sodybų. Kaimas yra ilgas, jame išskiriama bajoriškoji ir valstietiškoji dalis. 1651-1842 m. Šarnelė priklausė Žemaičių Kalvarijoje įsikūrusiems dominikonams, kurie šioje vietoje turėjo dvarelį. Šiose vietose, apie 0,2 km į rytus nuo Šarnelės ežero, Varduvos upės kairiajame krante buvo senovės gyvenvietė. Čia aptikta IV-II tūkstantmečio prieš mūsų erą radinių. 1902 m. kaime buvo įkurta pradžios mokykla (Svarbiausios gyvenvietės Žemaitijos..., 2021).

Vidutinio dydžio kaimų 2011 m. ŽNP buvo 8, didesni negu vidutinio dydžio – 11. Didelių kaimų ŽNP teritorijoje nėra, didžiausias – Gegrėnai (288 gyventojai) (duomenys: Statistikos departamentas..., 2011).

Gegrėnai – kaimas Plungės rajono savivaldybės teritorijoje, Žemaičių Kalvarijos seniūnijoje, 9 km į šiaurės rytus nuo Platelių, prie Varduvos upės, pietinėje Žemaitijos nacionalinio parko dalyje. Nuo XVII a. pab. yra žinomas Gegrėnų dvaras ir kaimas. Prie kaimo yra archeologijos paminklų: Gegrėnų I ir II piliakalniai, senkapiai ir senoji gyvenvietė (Gegrėnai, 2021).

Palyginus kaimų dydžius ir juose gyvenančių skaičių tiek ANP, tiek ŽNP, galima teigti, kad ANP vyrauja vienkieminiai, smulkūs kaimai, o ŽNP maži ir didesni negu vidutinio dydžio kaimai. ANP tarp kaimų dydžio ir gyventojų amžiaus yra tiesioginis ryšys – kuo smulkesni kaimai tuo senesni jų gyventojai (Stanaitis, 1998), Jeigu ANP yra kaimų, kuriuose 2011 m. gyveno tik pensinio amžiaus gyventojai, ŽNP tokio kaimo nėra.

Žemaitijos etnokultūrinio regiono kultūros bruožus formavo tai, kad didelė dalis gyventojų priklausė LDK valsčiams, neatliko lažo, todėl buvo laisvesni: gyveno vienkiemiuose, turėjo didesnes sodybas nei kituose etnografiniuose Lietuvos regionuose. Žemaitijos krašto ūkinį pažangumą ir su tuo susijusį ekonominį turtingumą skatino ir regiono kontaktai su vokiečių kultūra (Etnografinių vietovių savitumus..., 2015).

2 lentelė. Gyventojų skaičius etnografiniuose kaimuose 2011 m. ŽNP (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011).

Kaimas	2011 m.	Vyr.	Moterys	Amžius		65 ir vyr.
				0-14 m.	15-64 m.	
Stirbaičiai	57	30	27	4	34	19
Visvainiai	45	19	26	7	35	3
Godeliai	27	13	14	2	18	7

ŽNP nagrinėjamoje teritorijoje yra 3 etnografiniai kaimai. Kiekviename jų 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis buvo daugiau nei po 20 gyventojų. Didžiausias – Stirbaičiai, kuriame iš 57 gyventojų net 34 buvo darbingo amžiaus. Didžiąją dalį gyventojų ir kituose kaimuose sudarė asmenys nuo 15 iki 64 metų amžiaus. Likusi gyventojų dalis – vaikai iki 14 metų (13 gyv.) ir pensinio amžiaus žmonės (29 gyv.) (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011).

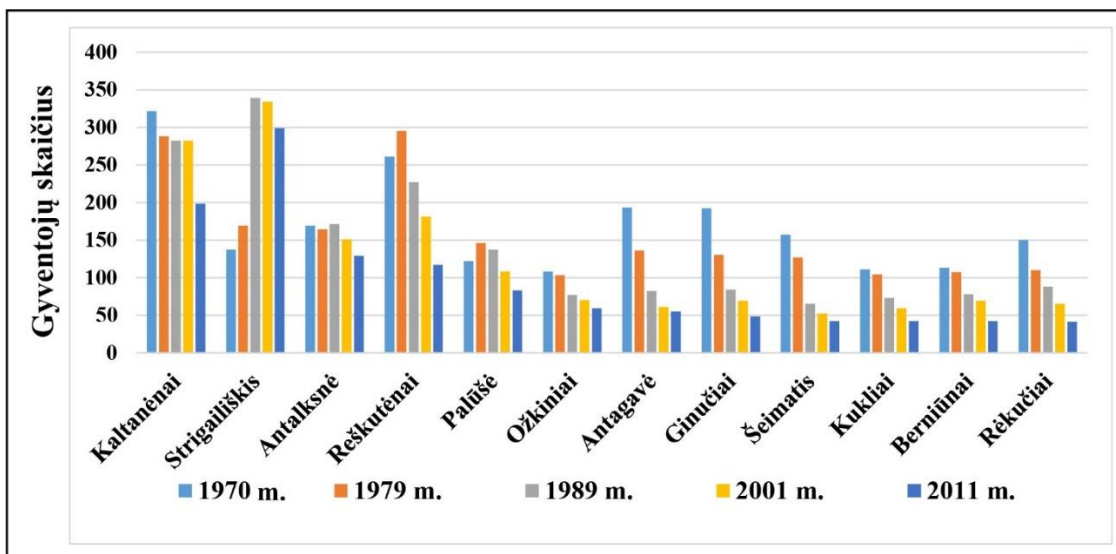
Godeliai – etnografinis kaimas Plungės rajone, 3 km į šiaurės rytus nuo Vydeikių. Išlikę tradicinių žemaitiškų sodybų, privatų etnografinį muziejų yra įsirengę tautodailinkai Regina ir Justinas Jonušai (Svarbiausios gyvenvietės Žemaitijos..., 2021).

Analizuojant atskirus ŽNP kaimus, situacija buvo labai įvairi. Didesniuose kaimuose, tokiuose kaip Gegrėnuose, Medsėdžiuose, 2011 m. vaikų iki 14 metų amžiaus buvo daugiausia iš visų ŽNP gyvenviečių (neskaičiuojant ŽNP teritorijoje esančių dviejų miestelių). Medsėdžiuose jų buvo 18, Gegrėnuose – 32. Teritorijoje yra kaimų, kuriuose darbingo amžiaus gyventojai sudarė daugiau nei 50 procentų. Virkšuose jų buvo 69, (vaikų iki 14 metų – 12, pensinio amžiaus – 19), Beržore – 54 (vaikų iki 14 metų – 8, pensinio amžiaus – 18), Šašaičiuose – 39 (vaikų iki 14 metų – 10, pensinio amžiaus – 13) (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011). Tokios gyventojų pasiskirstymo priežastys gali būti įvairios: veikiantys ūkio subjektai šiose gyvenvietėse, išplėta infrastruktūra, šios vietos yra arčiau didesnių gyvenviečių (pvz., Medsėdžiai netoli Platelių miestelio; Gegrėnai netoli Žemaičių Kalvarijos miestelio)

ŽNP yra du miesteliai: Žemaičių Kalvarija ir Plateliai, kur ir susitelkę dauguma parko gyventojų. Platelių apylinkėje 1994 m. gyveno 2498 žmonių, Ž. Kalvarijos – 1990 m. – 2432 (Žemaitijos nacionalinio parko..., 1996). Plateliuose 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis, gyveno 891 žmonės. Darbingo amžiaus žmonių čia buvo daugiausia – 592, vaikų iki 14 metų amžiaus – 114, o pensinio amžiaus žmonių – 185. Žemaičių Kalvarijoje 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis, gyveno 594 žmonės. Darbingo amžiaus žmonių čia buvo daugiausia – 358, vaikų iki 14 metų amžiaus – 93, o pensinio amžiaus žmonių – 143 (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2011).

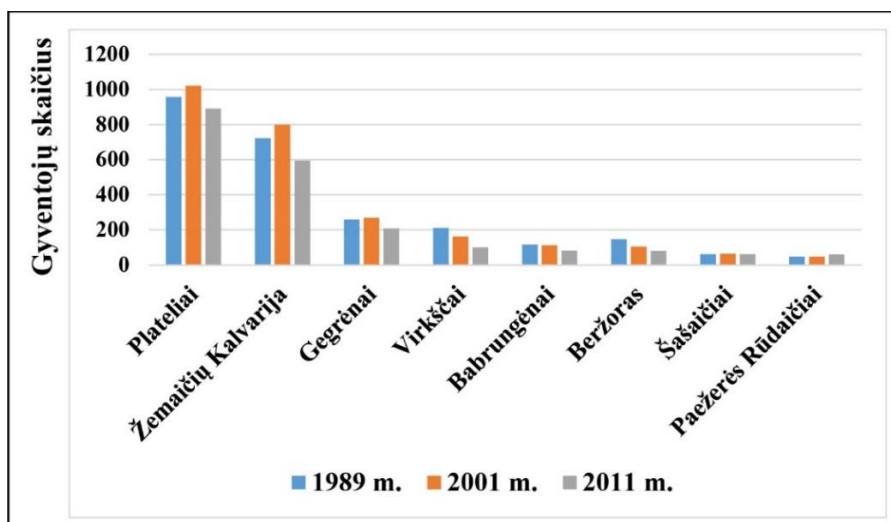
Plateliai, miestelis Plungės rajono savivaldybės teritorijoje, 15 km į šiaurę nuo Plungės, Platelių ežero vakariniame krante. Plateliai – didžiausia gyventojų skaičiumi ŽNP gyvenvietė. XVI a. pirmoje pusėje Platelių valsčius buvo sparčiai kolonizuojamas. 1551 m. Plateliai vadinti miestu, o 1792 m. gyvenvietė gavo Magdeburgo teisę. Nuo XIX a. pr. veikė parapijinė mokykla, miestelyje buvo 33 mediniai namai, parduotuvė, 3 smuklės, leista rengti 7 prekymečius. Sovietų okupacijos metais Plateliai buvo apylinkės centras ir kolūkio centrinė gyvenvietė (Misius, 2021). Dabartiniu metu Palūšė yra svarbiausia turistiniu požiūriu ŽNP gyvenvietė. Čia įsikūrusi nacionalinio parko administracija.

Žemaičių Kalvarija, miestelis Plungės rajono savivaldybės teritorijoje, 8 km į pietvakarius nuo Sedos, šiaurės rytinėje Žemaitijos nacionalinio parko dalyje. XVIII a. pab. gyvenvietei suteikta turgavietės privilegija. Atsiradus turgavietei Žemaičių Kalvarija plėtėsi, padaugėjo nuolatinių gyventojų, kurie užsiėmė prekyba. Prie gyvenvietės plėtros prisidėjo ir tai, kad miestelyje nuo seno veikė parapijinė mokykla, kuri peraugo į gimnaziją (Mikutaitytė, 2009). Atkūrus Lietuvos valstybę Žemaičių Kalvarija buvo valsčiaus centras, veikė smulkaus kredito draugija, vaistinė, malūnas, pieninė, elektrinė, lentpjūvė, aliejaus spaudykla (Žemaičių Kalvarija, 2021).

4 pav. Gyventojų skaičiaus kaita ANP gyvenvietėse (duomenys: Stanaitis, 1998; Statistikos departamentas prie..., 2001; 2011).

Per visą parko gyvavimo laikotarpį, didžiausiose nacionalinio parko gyvenvietėse ir ne tik, gyventojų skaičius (4 pav.) mažėja. Nors šiose gyvenvietėse ir auga naujų įmonių skaičius, plėtojamas turizmas, tai neturi įtakos gyventojų skaičiaus augimui. Tačiau, kai kuriuose gyvenvietėse gyventojų skaičius nemažėjo, o didėjo: Strigailiškyje 1970-1989 metų laikotarpyje gyventojų skaičius padidėjo nuo 137 iki 339 gyventojų. Tam galėjo turėti įtakos, tai, kad šioje gyvenvietėje nuo pat XX a. septintojo dešimtmečio sėkmingai plėtojamas žuvinavos verslas (Žuvininkystės tarnyba prie..., 2015). Nacionalinio parko gyvenvietės susiduria ne tik su gyventojų skaičiaus mažėjimu, bet ir su gyventojų senėjimu, mažėjančiu darbingo amžiaus žmonių skaičiumi.

5 pav. Gyventojų skaičiaus kaita ŽNP gyvenvietėse (duomenys: Misius, 2021; Žemaičių Kalvarija, 2021; Gegrėnai 2021; Babrungėnai, 2021; Statistikos departamentas prie..., 2001; 2011).

Didžiausiose ŽNP gyvenvietėse ir ne tik gyventojų skaičius (5 pav.) mažėja. Nors ir įmonių ir gyventojų skaičius šiame parke didesnis nei APN, tai neturi įtakos gyventojų skaičiui. Tačiau laikotarpyje nuo 1989 iki 2001 metų, kai kuriuose gyvenvietėse gyventojų skaičius nemažėjo, o didėjo: Plateliuose (gyventojų skaičius padidėjo 23 asmenimis), Žemaičių Kalvarijoje (gyventojų skaičius padidėjo 76 asmenimis), Gegėnuose (gyventojų skaičius padidėjo 9 asmenimis). Tai galėjo lemti keletas priežasčių: gyventojų migracija iš mažesnių gyvenviečių į didesnes, didesnis ūkio subjektų skaičius miesteliuose (Žemaičių Kalvarijoje ir Plateliuose).

3.3. Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionalinių parkų gyventojų užimtumas

3.3.1. Esamos užimtumo būklės analizė nacionaliniuose parkuose

Darbas – tai žmogaus pragyvenimo, socialinio statuso ir pilnavertiškumo šaltinis. **Užimtumas** – dirbančių darbingo amžiaus žmonių skaičiaus santykis, palyginti su visa darbo jėga (Užimtumas, 2020). Kiekviena valstybė, vykdydama užimtumo politiką, siekia ne tik užtikrinti aukštą gyvenimo kokybę ir pragyvenimo lygį, bet ir socialiai pažeidžiamų visuomenės grupių (ilgalaikių bedarbių, jaunimo ir kt.) – integraciją į darbo rinką, visuomenę. Užimtumas ir darbas yra neatsiejamas nuo ekonominio stabilumo palaikymo, tai yra valstybės ekonominės ir socialinės gerovės pagrindas (Ignalinos rajono savivaldybės..., 2017).

Žemės ūkis

Nacionaliniuose parkuose yra skatinamos žemės ūkio veiklos, kurios padėtų išsaugoti, augmenijos, gyvūnijos, pievų ir kitus gamtos išteklius. Skatinamos tokios tradicinės žemės ūkio veiklos kaip bitininkystė, žvėrininkystė ir kt. (Lietuvos Respublikos Žemės..., 2005). Tačiau jei natūraliose pievose, ganyklose nebūtų vykdomas ekstensyvus ūkininkavimas, plotai užželtų krūmais ir medžiais. Dėl to apribojama tik tokia veikla, kuri galėtų negrįžtamai sunaikinti gamtos vertybes: trąšų naudojimas, kalkinimas, pievų arimas ir kt. (Raudytė, 2009). Nacionalinių parkų teritorijose yra draudžiama steigti stambius specializuotus (paukštininkystės, gyvulininkystės ir kt.) ūkius, kurie darytų kraštovaizdį (Raudys, 2014).

Žemės ūkio sąlygas nusako žemės ūkio naudmenų našumo balas. Vidutinis balas Lietuvoje svyruoja 39-41 balų intervale (Lietuvos Respublikos Žemės..., 2007). Mažiausias žemės ūkio naudmenų našumas (iki 35 balų) yra Žemaičių ir Baltijos aukštumose (kur ir atitinkamai išsidėstę ŽNP ir ANP) bei Pietryčių smėlingoje lygumoje (Raudytė, 2009).

2010 metų statistikos departamento duomenimis, ŽNP trisdešimt šešiose gyvenvietėse buvo registruoti 724 ūkiai, kuriuose įdarbinta 1215 asmenys, ANP keturiasdešimt dviejuose gyvenvietėse registruota 581 ūkiai, juose dirbo 887 žmonės. Skaičiai rodo, kad ŽNP buvo 1,2 karto daugiau ūkių,

nei ANP ir juose dirbo 1,4 karto daugiau darbuotojų. ŽNP 2010 m. ūkiuose dirbo 39% parko gyventojų, o ANP – 42%. Abiejuose parkuose ūkiuose dirba panašus procentas gyventojų apie 40%. ŽNP daugiausia ūkių registruota Žemaičių Kalvarijoje (74 ūkiai), Šarnelėje (57 ūkiai), Gegrėnuose (53 ūkiai); atitinkamai šiuose kaimuose ir buvo daugiausia dirbančiųjų ūkiuose: Žemaičių Kalvarijoje (134 asmenys), Šarnelėje (108 asmenys), Gegrėnuose (103 asmenys). ANP daugiausia ūkių registruota Strigailiškyje (58 ūkiai), Kaltanėnuose (46 ūkiai), Reškutėnuose (33 ūkiai); juose taip pat buvo daugiausia dirbančiųjų: 105 asmenys Kaltanėnuose, 91 asmuo Strigailiškyje, 61 – Reškutėnuose. Statistika rodo, kad nacionaliniuose parkuose registruoti ūkiai yra maži – viename ūkyje ANP vidutiniškai dirba 1,5, o ŽNP - 1,7 asmens (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2010ab). Galima daryti išvadą, kad ANP ir ŽNP agrožemėvalda yra smulki, vyrauja atskirų ūkininkų valdos.

Miškų ūkis

Miškai yra vyraujantis **Aukštaitijos nacionalinio parko** kraštovaizdžio elementas. Parke dideles teritorijas užima kalvotos moreninės aukštumos. Todėl didelė dalis žemės naudmenų parke yra skirta miškų ūkiui (Raudytė, 2009). Ūkininkavimas Ignalinos miškų ūkyje išsiskiria į dvi dalis: Aukštaitijos nacionalinio parko teritorijoje miškų ūkio veikla daugiau nukreipta gamtosauuginėms ir socialinėms reikšmėms tenkinti, o likusioje veiklos teritorijoje – ekonominėms reikmėms tenkinti (40 metų jubiliejų..., 2014). Į Aukštaitijos nacionalinį parką patenka vakarinė Ignalinos rajono dalis, su apribotu ūkiniu režimu.

Apie 9,7 tūkst. ha, (44,6%) **Žemaitijos nacionalinio parko** teritorijos užima miškai. Parko teritorijoje vyrauja spygliuočiai. Pagal miško grupes jie pasiskirsto taip: I grupės (rezervatiniai) – 9%, II grupės (ekosistemų apsaugos ir rekreaciniai) – 31%, III grupės (apsauginių zonų) – 36%, IV grupės (ūkiniai) – 24% (Klumpytė – Kolesnikova, 2006). Miško teritorijose veiklą vykdo Plungės ir Mažeikių urėdijoms priklausančios Platelių, Beržoro ir Alsėdžių girininkijos. Be jų medienos apdirbimu taip pat užsiima ir maži individualūs ūkio subjektai, kurie ir vyrauja parko teritorijoje (Raudys, 2014).

Žvejyba

Saugomose teritorijose, turinčiose daug vandens telkinių, galima plėtoti mėgėjišką ir verslinę žvejybą. Palankiausios sąlygos žvejybai plėtoti teritorijose, turinčiose virš 5000 ha vandens telkinių (Raudytė, 2009). Viena iš tokių saugomų teritorijų – Aukštaitijos nacionalinis parkas, kur vandens telkiniai užima 5900 ha parko teritorijos (Raudys, 2014).

Žvejyba – sena vietinių gyventojų verslo šaka Aukštaitijos nacionaliniame parke. Žvejyba buvo nemažas pajamų šaltinis būtent ežerų pakrančių gyventojams. Gyventojai kartais išnuomodavo savo ežerus žvejų artelėms. Ežeruose dirbdavo 5-6 žvejų brigados po 40-45 žmones.

Nuoma lengvai atsipirkdavo, nes ežerai buvo labai žuvingi. Tačiau dažniausiai vietos gyventojai žvejyba užsiimdavo patys. Salų gyventojai už žuvis kasmet gaudavo pajamų po 2000 – 3000 litų. Sugautą laimikį jie parduodavo pirkliams žydams. Tarybiniais metais buvo įkurtas Ignalinos valstybinis žuvininkystės ūkis. Jam priklausė 35 parko teritorijoje esantys ežerai. (Stanaitis, 1998).

Strigailiškyje 1963 m. pastatyta pirmoji Lietuvoje žuvivaisos įmonė. Dabar čia daugiausiai veisiama lašišinių žuvų – seliavų (Žuvininkystės tarnyba prie..., 2015).

Iš visų ūkio subjektų nagrinėjamuose nacionaliniuose parkuose 2020 m. žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės ūkio subjektai sudarė nežymų procentą: ŽNP tokių ūkio subjektų buvo 7, t.y.11%, o ANP – tik 1 ūkio subjektas, o tai yra 2%. Žemaitijos nacionaliniame parke žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės ūkio subjektai veikė: Vilkuose (1), Rukundžiuose (1), Plateliuose (3) ir Žemaičių Kalvarijoje (2), o Aukštaitijos nacionaliniame parke: Palaukojoje (1) (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2020b).

Turizmas

Turizmas visais laikotarpiais buvo vienas iš pačių perspektyviausių verslų šiuose nacionaliniuose parkuose. Natūralios sąlygos tam palankios: nuostabi gamta, puikūs rekreaciniai ištekliai, ilgametė gyventojų patirtis ir tradicijos plėtojant šią veiklą. Turizmo paslaugos, apimančios įvairias veiklas, glaudžiai susijusios su įvairiais ekonomikos sektoriais. Dėl šios priežasties turizmo paslaugos gali garantuoti vietovės ekonominį augimą, stabilias pajamas (Ignalinos rajono savivaldybės..., 2017).

Viena iš svarbiausių turistinių paslaugų dalių ANP ir ŽNP yra apgyvendinimo paslaugos. Kartu su apgyvendinimu dažnai yra teikiamos ir papildomos paslaugos – maitinimo, apgyvendinimo dviračių/valčių nuoma, renginių organizavimo ir kitos paslaugos.

Aukštaitijos nacionaliniame parke daugiausiai apgyvendinimo įstaigų yra centrinėje parko dalyje, ežeringame ruože. Iš šio ruožo galima išskirti apgyvendinimo paslaugų susitelkimo centrus – Palūšės, Antalksnės, Ginučių kaimuose. Kitose nacionalinio parko dalyse apgyvendinimo paslaugas teikiančių įmonių yra kur kas mažiau. ANP direkcijos duomenimis 2021 m. parke yra 48 apgyvendinimo paslaugų teikėjų (Apgyvendinimas, 2021).

Dauguma **Žemaitijos nacionalinio parko** apgyvendinimo paslaugų teikėjų yra įsikūrę aplink Platelių ežerą. ŽNP yra 29 kaimo turizmo sodybos, iš jų 17 sodybų yra įsikūrusios aplink Platelių ežerą ir netoli jo. Kitose parko dalyse apgyvendinimo paslaugas teikiančių įmonių beveik nėra (Parko žemėlapis, 2021).

ANP ir ŽNP apgyvendinimo paslaugų teikėjų teritorinis išsidėstymas turi bendrus bruožus – dauguma jų įsikūrę prie ežerų, taip pat miesteliuose, didesniuose kaimuose.

Apie pusę **Aukštaitijos nacionalinio parko** teritorijos galima skirti poilsiui ir pažintiniam turizmui, todėl vis daugiau vietinių gyventojų užsiima šiuo verslu, kuris atneša nemažai pajamų vietiniams gyventojams. Remiantis VšĮ „Ignalinos rajono turizmo informacijos centras“ 2016 m. veiklos ataskaita, pagrindinės turistų lankytinos vietos minėtu laikotarpiu buvo kaimo turizmo sodybos (apsilankiusių turistų skaičius - 18 700 asmenų), Aukštaitijos nacionalinio parko lankytojų centras Palūšėje (apsilankiusių turistų skaičius – 6 700 asmenų), Ginučių vandens malūnas (apsilankiusių turistų skaičius - 4 400 asmenų), Palūšės kempingas (apsilankiusių turistų skaičius - 850 asmenų), Stripeikių senovinės bitininkystės muziejus (apsilankiusių turistų skaičius - 9 250 asmenų) (Ignalinos rajono savivaldybės..., 2017).

2018 m. Aukštaitijos nacionaliniame parke apsilankė beveik 130 tūkst. svečių, panašiai tiek pat – ir 2019-aisiais. Parke taip pat daugėja turistų iš užsienio, kurie sudaro maždaug pusę visų parko turistų. Savanorišką vieno euro mokestį už lankymąsi parke sumoka vis daugiau žmonių. Pavyzdžiui, 2018 m. ANP surinkta 12 tūkst. eurų. Iš lankytojų surinktos lėšos naudojamos infrastruktūrai atnaujinti, aplinkai tvarkyti ir naujoms pramogoms kurti (Šataitė, 2019).

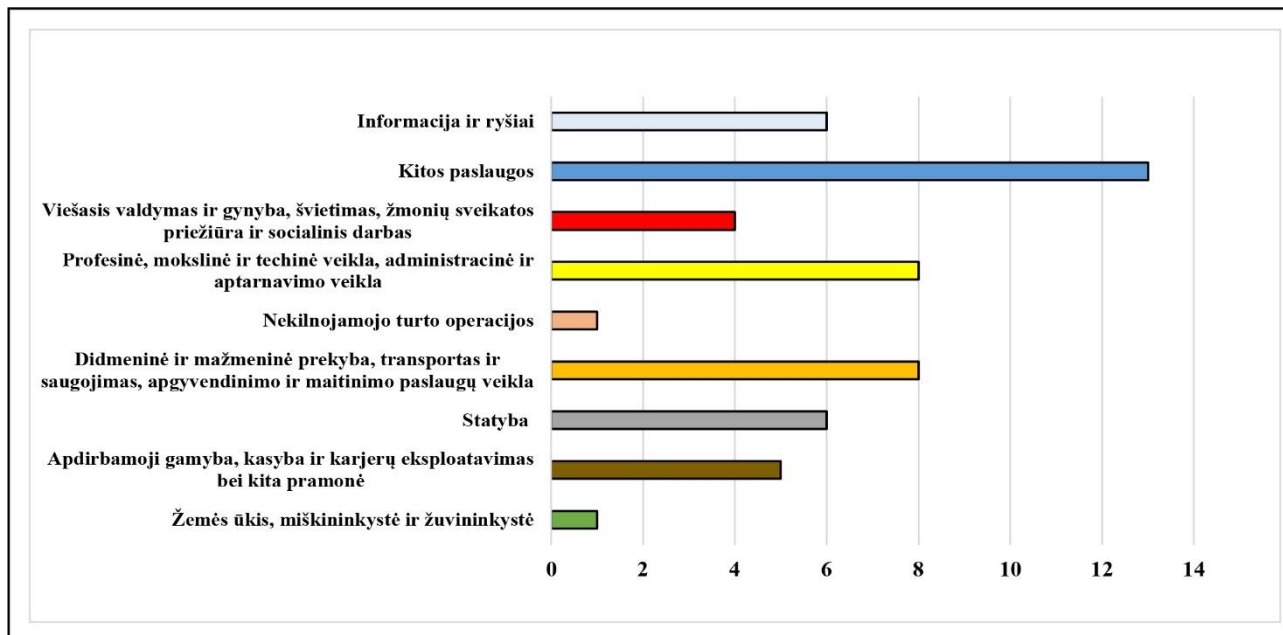
Nuo 1996 m., kai buvo pradėti skaičiuoti **Žemaitijos nacionalinio parko** lankytojai, iki 2016 m. daugiau kaip 600 tūkstančių turistų stovyklavo stovyklavietėse ar viešėjo kaimo turizmo sodybose, kitose apgyvendinimo įstaigose. Beveik 450 tūkstančių žmonių lankėsi parke esančiuose muziejuose, ekspozicijose, dalyvavo ekskursijose; daugiau kaip 900 tūkstančių – renginiuose (Abrutė, 2016).

2018 m. Žemaitijos nacionaliniame parke apsilankė 169 056 turistų, muziejuose ir ekspozicijose apsilankė 58 040 lankytojų iš Lietuvos ir užsienio. Šaltojo karo ekspoziciją aplankė 38 528 žmonės, Platelių lankytojų centre apsilankė 4 923 žmonės, ŽNP Užgavėnių ekspozicijoje 4 770 žmonės, Platelių dvaro sodybos tradicinių amatų centre 2 606 žmonės (Brazdeikytė, 2019b).

2018 m. 2 viešbučiuose, 7 poilsio bei svečių namuose apsistojo 23 294 lankytojai, 28 kaimo turizmo sodybose 17 983 lankytojai, 9 stovyklavietėse bei 10 turistinėse stovyklose 15 744 lankytojai (Brazdeikytė, 2019b).

1990 m. dabartinėje nacionalinio parko teritorijoje buvo 6 poilsio namai, keletas stovyklaviečių ir kaimo turizmo sodybų. 2019 m. apgyvendinimo paslaugas teikė 29 kaimo turizmo sodybos, 2 viešbučiai, 6 svečių ir poilsio namai (Brazdeikytė, 2019a). Paslaugų įvairovė taip pat išaugo: vyksta įvairios edukacinės programos, teikiamos dviračių ir valčių nuomos, SPA, maitinimo, apgyvendinimo, renginių organizavimo paslaugos. 2018 m. 3 100 lankytojų naudojosi nardymo paslaugomis, 850 lankytojų nuomojosi dviračius, 1 000 katamaranus (Brazdeikytė, 2019b) (Abrutė, 2016).

Ūkio subjektai pagal ekonominės veiklos rūšis

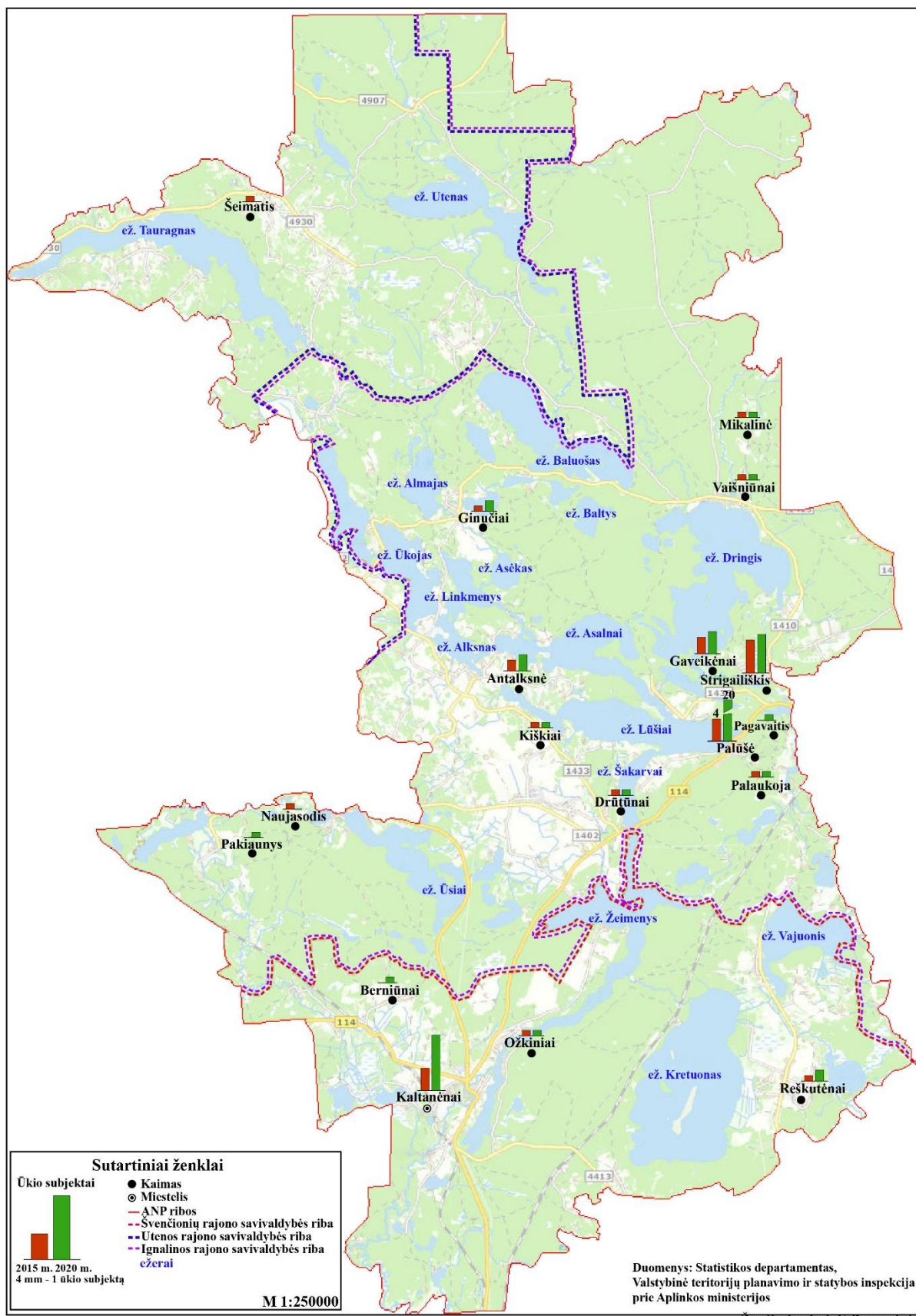

6 pav. Ūkio subjektų skaičius pagal ekonominės veiklos rūšis ANP 2020 m. (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2020b).

Aukštaitijos nacionalinio parko teritorijoje 2015 m. registruotų ūkio subjektų (6 pav.) skaičius buvo 29, atitinkamai 2020 m. – 52. Duomenys apie daugelio ANP kaimų darbuotojų skaičių Statistikos departamente yra konfidencialūs, todėl lyginti oficialūs keturių gyvenviečių duomenys: Kaltanėnų, Palūšės, Strigailiškio ir Gaveikėnų. Darbuotojų skaičius šiose keturiose gyvenvietėse: 2015 m. – 225, 2020 m. – 245. Jeigu ūkio subjektų skaičius išaugo 79%, dirbančiųjų juose – tik 8,9%. Tai rodo, kad besikuriantys nauji verslo subjektai yra smulkūs ir sukuria mažai darbo vietų. Vienintelis ryškus darbuotojų skaičiaus augimas (net 45%), lyginant 2015 m. ir 2020 m., stebimas Palūšėje. Visų pirma tai sąlygojo naujų per laikotarpį atsiradusių ūkio subjektų skaičius (augimas nuo 4 iki 20). Kitose gyvenvietėse situacija išlikusi stabili – nežymus ūkio subjektų išaugimas ir pastovus darbuotojų skaičius (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2015ab; Statistikos departamentas prie..., 2020ab).

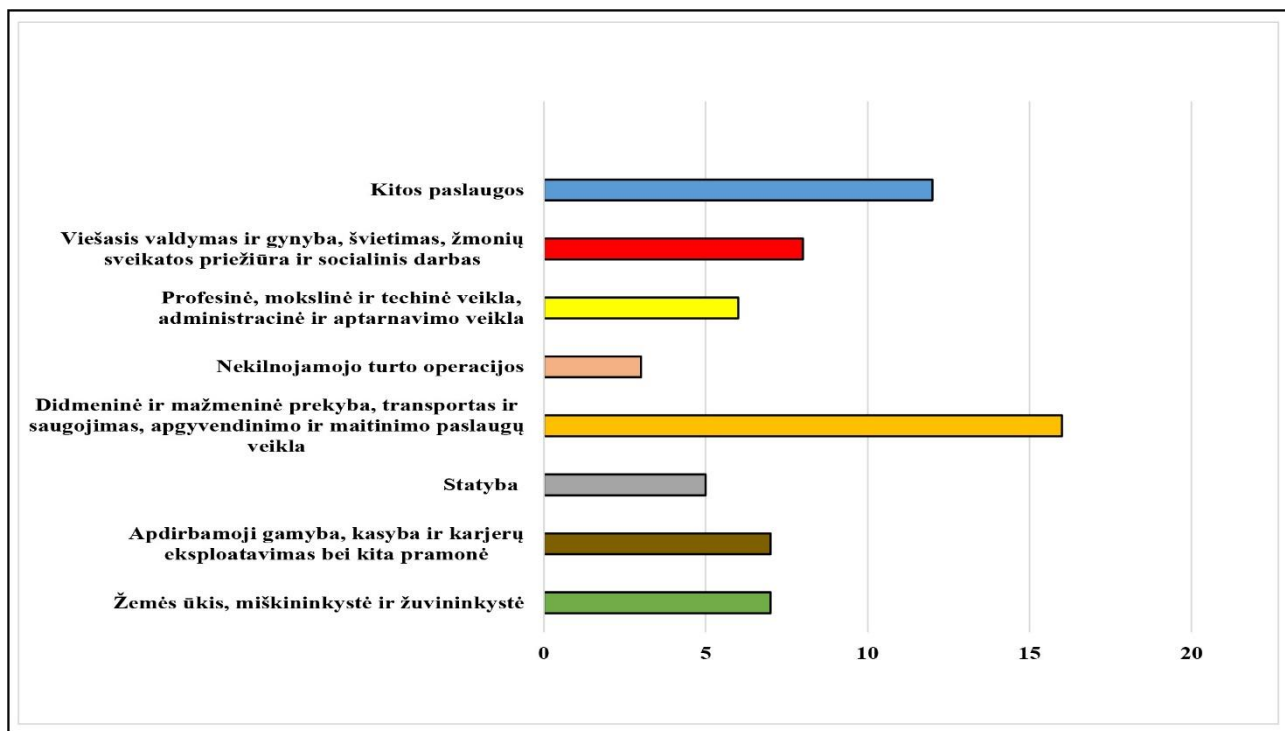
Laikotarpyje nuo 2015 iki 2020 m. ANP išaugo ūkio subjektų skaičius. Kaltanėnuose 2015 m. buvo 2 ūkio subjektai, kurie teikė maitinimo/apgyvendinimo/prekybos paslaugas, 1 statybos ir 1 švietimo/sveikatos/socialinio darbo. Per 5 metus atsirado 4 nauji ūkio subjektai: 1 – informacijos/ryšių; 2 – kitų paslaugų; 1 – statybos įmonės. Palūšėje naujų ūkio subjektų įsisteigė: 1 – gamybos, 1 – maitinimo/apgyvendinimo/prekybos, 2 – informacijos, nekilnojamo turto, 7 – mokslinė/techninė/administracinė/ap tarnavimo veiklos (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2015b; Statistikos departamentas prie..., 2015a). Akivaizdu, kad naujai kuriamų ūkio subjektų veiklos pobūdį visų pirma lėmė atsiradęs tos ar kitos konkrečios paslaugos poreikis.

Strigailiškis – didžiausias kaimas ANP gyventojų skaičiumi. Čia 2011 m. gyveno 299 gyventojai (duomenys: Lietuvos statistikos departamentas..., 2011). Strigailišio kaimas iš kitų gyvenamųjų vietovių išsiskiria didesniais ūkio subjektais. Čia veikia šakočių gamybos įmonė „Romnesa“, Lietuvos žuvivaisos ir žuvininkystės centro Ignalinos filialas. 2007 m. Strigailišio kaimui suteiktas kurortinės teritorijos statusas. Kita sėkmingo verslo įmonė „Romnesa“ veikia ir turizmo srityje su prekės ženklu „Ignaturas“. Ji organizuoja renginius ir pramogas, teikia apgyvendinimo paslaugas (Strigailiškis, 2021).

7 pav. Ūkio subjektų pasiskirstymas ANP 2015 ir 2020 metais (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2015b; Statistikos departamentas prie..., 2020b).

Ūkio subjektai (7 pav.) pasiskirstę didesnėse gyvenvietėse arba arčiau jų. Didžiausias ūkių subjektų skaičiaus augimas fiksuojamas Palūšėje, kur intensyviausiai vykdoma turizmo veikla. Daugiausia įsikūrusių ūkio subjektų ANP yra centrinėje dalyje – čia ežeringiausios teritorijos, išplėtotą infrastruktūrą, gyvenvietės sąlyginai netoli didesnio Ignalinos miesto. Mažiausiai ūkio subjektų (arba jų iš viso nėra) – šiaurinėje ANP parko dalyje, Utenos rajono savivaldybėje, kur yra mažesni kaimai. Nors gyventojų tankumas čia žymiai mažesnis negu Ignalinos rajone, mažiau ežeringos vietos, bet teritorijos miškingos, kas įtakoja gyventojų skaičių vietovėje ir jų užimtumą. Analizuojamu laikotarpiu dalis įmonių nustojo veikti (pvz., Šeimaties kaime 2015 m. buvo 1 įmonė, kurios po 6 metų nebeliko), bet taip pat įsisteigė ir naujų. Galima daryti išvadą, kad ūkio subjektai kuriasi didesnėse gyvenvietėse.

8 pav. Ūkio subjektų skaičius pagal ekonominės veiklos rūšis ŽNP (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2020b).

Žemaitijos nacionalinio parko teritorijoje 2015 m. registruota 56 veikiančių ūkio subjektų (8 pav.), atitinkamai 2020 m. – 64. Darbuotojų skaičius juose: 2015 m. – 370, 2020 m. – 373. Ūkio subjektų skaičius augo 14 %, darbuotojų – tik 0,6%. ŽNP ūkio subjektų skaičius labiausiai išaugo Žemaičių Kalvarijoje (nuo 14 registruotų 2015 m. iki 27 registruotų 2020 m.) bei Paplatėlėje (nuo 2 iki 6). Plateliuose ir Babrungėnuose ūkio subjektų skaičius liko nepakitęs (25 įmonės Plateliuose ir 3 Babrungėnuose). Svarbu yra paminėti tai, kad iš 55 ŽNP gyvenviečių, tik 16 iš jų yra registruoti ūkio subjektai. Yra gyvenviečių, kuriose didžiąją dalį gyventojų sudaro darbingo amžiaus žmonės, tačiau čia nėra registruota nei vienos įmonės (pvz. Visvainiai, Užpelkiai, Jazdauskiškiai, Šašaičiai).

Labiausiai tikėtina, kad ten gyvenantys darbingo amžiaus gyventojai dirba aplinkinėse gyvenvietėse arba miestuose (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2015ab; Statistikos departamentas prie..., 2020ab).

Ne taip sparčiai kaip ANP, tačiau ir ŽNP per 5 metų laikotarpį išaugo ūkio subjektų skaičius. Paplatelėje 2015 m. buvo po vieną ūkio subjektą teikiantį, maitinimo/apgyvendinimo/prekybos paslaugas ir pramonės įmonę. 2015 – 2020 m. laikotarpyje naujų ūkio subjektų įsisteigė: 1 – nekilnojamo turto, 3 – maitinimo/apgyvendinimo/prekybos paslaugas, teikiantys ūkio subjektai. Nebeliko vienos ūkio rūšies veiklos – pramonės (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2015b; Statistikos departamentas prie..., 2020b).

gyvenviečių, aplink Žemaičių Kalvarijos miestelį, jų nėra daug. Daugiausia įsikūrusių ūkio subjektų ŽNP yra centrinėje dalyje – čia ežeringiausios teritorijos, išplėtotą infrastruktūrą, gyvenvietės sąlyginai netoli pagrindinio lankytino objekto Žemaitijos nacionaliniame parke – Platelių ežero. Mažiausiai ūkio subjektų miškingose parko dalyse, į pietryčius nuo Platelių ežero. Kaip ir ANP, analizuojamu laikotarpiu dalis ūkio subjektų nustojo veikti, bet taip pat įsisteigė ir naujų.

Kaip buvo minėta anksčiau, ANP teritorijoje 2020 m. registruotų ūkio subjektų skaičius buvo 52, atitinkamai ŽNP – 64. Pagal statistikos departamento duomenis darbuotojų skaičius juose: ANP – 245, ŽNP – 373. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad ne visos įmonės viešina savo darbuotojų skaičių. Tokių duomenų nepateikia net 14 ūkio subjektų Aukštaitijos nacionaliniame parke ir 18 ūkio subjektų Žemaitijos nacionaliniame parke. Ūkio subjektų skaičiaus augimas ŽNP nėra toks didelis kaip ANP. Jeigu ANP per 5 metų laikotarpį išaugo 23 ūkio subjektais, tai ŽNP tik 8. Ūkio subjektų ir juose dirbančiųjų skaičiaus proporcijos yra panašios: jeigu ūkio subjektų skaičius ŽNP yra didesnis 1,23 karto nei ANP, tai dirbančiųjų skaičius ŽNP taip pat yra didesnis 1,52 karto, lyginant su ANP. Tai rodo, kad nacionaliniuose parkuose besikuriantys ūkio subjektai yra nedideli ir sukuria nedaug darbo vietų: vidutinis dirbančiųjų skaičius ūkio subjektuose ANP 2020 m. buvo 4,7, o ŽNP – 5,8. Veikiantys ūkio subjektai yra tiek ANP, tiek ŽNP registruoti tik labai mažoje dalyje kaimų ar miestelių: minėti 52 ūkio subjektai ANP yra įsikūrę 15 kaimų ir 1 miestelyje (didžiausia koncentracija Kaltanėnuose ir Palūšėje, atitinkamai 10 ir 20 ūkio subjektų), 64 ūkio subjektai ŽNP – 16 kaimų ir 2 miesteliuose (daugiausia – Žemaičių Kalvarijoje ir Plateliuose, atitinkamai 25 ir 13 ūkio subjektų). Visi čia paminėti kaimai ar miesteliai pagal gyventojų skaičių yra didžiausi savo parko teritorijoje (duomenys: Statistikos departamentas prie..., 2015ab; Statistikos departamentas prie..., 2020ab).

3.3.2. Europos Sąjungos parama nacionaliniams parkams

Nacionalinių parkų tikslų įgyvendinimas tiesiogiai priklauso nuo jiems skiriamo Lietuvos Respublikos ir Europos Sąjungos (toliau – ES) finansavimo. Vykdam tarptautinius projektus, skirtus nacionalinių parkų plėtrai, biologinės įvairovės išsaugojimui, turizmo ir kitai infrastruktūrai vystyti, finansavimas gaunamas iš Europos Sąjungos ir kitų tarptautinių organizacijų lėšų (Nacionalinių parkų veikla, 2014).

Aukštaitijos nacionalinis parkas visada buvo vienas didžiausių Lietuvos turizmo traukos objektų. Tačiau per visą Nepriklausomybės laikotarpį parko teritorijos tvarkymui skirtas Lietuvos Respublikos finansavimas mažėjo. Dėl šios priežasties mažėjo ir teritorijos patrauklumas bei rekreacinė talpa (lankytojų skaičius, kurį saugoma teritorija gali priimti vienu metu, nepatirdama

didesnio neigiamo poveikio). Todėl viešosios turizmo infrastruktūros ir lankomų objektų sutvarkymas ir pritaikymas lankymui buvo itin svarbus, siekiant sureguliuoti lankytojų srautus ir sumažinti jų neigiamą poveikį. Didelis dėmesys buvo skiriamas vandens turizmo infrastruktūrai. Viešosios turizmo infrastruktūros paruošimui ir pritaikymui šiuolaikiniam vandens trasų srautų aptarnavimui iš ES struktūrinių fondų 2011 m. skirta 1,9 mln. litų (0,55 mln. eurų) (ES parama Aukštaitijos..., 2011).

Projekto tikslas – išplėsti vandens turizmo kaip aktyvaus poilsio Aukštaitijos nacionaliniame parke galimybes, kurios skatintų tiek užsienio, tiek vietos turistų srautų augimą bei gerintų aktyvaus poilsio sąlygas. Aukštaitijos nacionalinio parko ir Labanoro regioninio parko direkcija yra įsikūrusi Palūšėje, kurioje veikia ir svarbiausia regiono turizmo įstaiga – turizmo centras. Palūšė ilgainiui tapo aktyvaus poilsio, pažintinio turizmo mėgėjų traukos objektu: čia prasideda ir baigiasi dauguma turistinių maršrutų, organizuojami renginiai, ekskursijos, rengiamos vasaros stovyklos (ES parama Aukštaitijos..., 2011).

Palūšės turizmo centro infrastruktūra buvo įrengta pagal XX a. 7-9 dešimtmečio statybos reikalavimus bei tuometinius poreikius. Vykdamas Palūšės turizmo centro rekonstrukcijos darbus, centrinio pastato patalpos buvo pritaikytos įvairaus pobūdžio renginiams, nuomos punktų veiklai ir pan. Įrengti šeši nauji modernūs nameliai turistų poilsiui, taip pat Palūšės senojoje valtinėje įrengtas informacinis biuras, ežero pakrantėje – valčių prieplauka. Visos šios priemonės leido efektyviau išnaudoti turizmo centro teritoriją bei padidinti rekreacinę talpą (Saugomas teritorijas padeda..., 2011).

Pasinaudojant ES parama rekonstruotas bitininkystės muziejus Stripeikiuose, atnaujintas Ginučių vandens malūnas. Šis malūnas – XIX a. statinys, kuriame įrengti ANP rekreacijos ir turizmo centro poilsio namai, muziejinė ekspozicija. Ginučių vandens malūnui restauruoti ir jo aplinkos sutvarkyti, pritaikant kompleksinei turizmo veiklai, buvo skirta 0,6 mln. litų (0,17 mln. eur).

Dar vienas daug lankytojų pritraukiantis objektas parke – Stripeikiuose įsikūręs bitininkystės muziejus. Jį per metus aplanko daugiau kaip 20 tūkst. lankytojų. Muziejus labai svarbus propaguojant bitininkystę, kaip tradicinį amatą. Kiekvienais metais rugpjūčio 15 d. vyksta medkopio pabaigos šventė, į kurią susirenka 5–10 tūkst. žmonių (Apie muziejų, 2019).

Žemaitijos nacionalinis parkas taip pat vykdė projektus iš Europos Sąjungos lėšų. Svarbiausi pažintiniam turizmui vykdomų projektų buvo Platelių dvaro sodybos pritaikymas turizmo poreikiams ir Šaltojo karo muziejaus ir jo aplinkos infrastruktūros įrengimas (Žemaitijos nacionalinio parko..., 2011).

Platelių dvaro sodyboje renovuoti ir pritaikyti turizmui dvaro svirnas ir arklidė, sutvarkyta teritorija, lauko informacinė infrastruktūra. Teritorijos sutvarkymo bei muziejinių ekspozicijų įrengimo darbų per 2011 m. atlikta už 0,72 mln. litų (0,21 mln. eurų) (Žemaitijos nacionalinio parko..., 2011).

Šaltojo karo muziejaus rekonstrukcija taip pat svarbi ŽNP turizmo infrastruktūros plėtrai. Muziejaus ir jo aplinkos infrastruktūros įrengimo, statybos, ekspozicijų įrengimo darbams finansuojamiems iš Europos Sąjungos regioninės plėtros fondo skirta 5,46 mln. litų (1,58 mln. eurų). Projekto tikslas - pritaikyti buvusios sovietinės karinės bazės teritoriją turizmo poreikiams (Žemaitijos nacionalinio parko..., 2011).

3.3.3. Nacionalinių parkų statuso įtaka gyventojų užimtumui

Nacionalinio parko statusas vietos gyventojams suteikia galimybę gauti informaciją apie ūkinės veiklos galimybes, žemės naudojimą, aplinkosaugos, žemės, miško ir vandens naudmenų naudojimo, infrastruktūros plėtros sąlygas. Sudaromos sąlygos smulkiam ir vidutiniam verslui vystyti, pritaikyti sodybas kaimo turizmui, teikti paslaugas lankytojams. Pavyzdžiui, Žemaitijos nacionalinio parko direkcijos internetiniame puslapyje galima rasti informacijos, skirtos vietiniams gyventojams apie statybas, želdynų tvarkymą, miškų priežiūros, tvarkymo ar ūkininkavimo juose sąlygas ir kitos svarbios informacijos.

Lankytojas, kuris naudojasi saugomoje teritorijoje teikiamomis paslaugomis, yra palankus ekonominis veiksnys. Tačiau labai svarbu, kad čia būtų teikiamos išskirtinės paslaugos: maitinimo (kulinarinio paveldo virtuvė), apgyvendinimo, edukacinių užsiėmimų ir kitos paslaugos, suteikiančios lankytojui galimybę atitrūkti nuo kasdienybės, susipažinti su to regiono kultūriniu išskirtinumu ir noru vėl atvykti į šią saugomą teritoriją (Aukštaitijos nacionalinio parko..., 2012).

Viena populiariausių pramogų **Aukštaitijos nacionalinio parko** lankytojams ir turistams – Meironių Sekminės. Iki kolūkio laikų visa kaimo gyvulių banda plukdyta į Pabiržės pusiasalį po Petrinių, nes režiniame kaime, įsispraudusiame tarp ežero ir girios, neužteko ganyklų. Tuomet 23 sodybose laikyta per 70 karvių (Sekminės Meironyse: karvės..., 2017).

Pastaraisiais metais Meironyse per Sekmines laikomos šv. Mišios po atviru dangumi, vyksta tradicinės muzikos koncertas, kėlimasis valtimis karvių takais. Šioje šventėje apsilanko daug dalyvių iš įvairių miestų (Sekminės Meironyse: karvės..., 2017).

Dar vienas daug lankytojų pritraukiantis objektas parke – Stripeikiuose įsikūręs bitininkystės muziejus. Jį per metus aplanko daugiau kaip 20 tūkst. lankytojų. Pažintinio turizmo, švietimo požiūriu šis muziejus atlieka labai svarbų vaidmenį – čia lankytojai supažindinami su

bitininkystę, jos raida Lietuvoje, bičių gyvenimu, jų vieta ekosistemoje. Muziejus labai svarbus propaguojant bitininkystę, kaip tradicinį amatą. Kiekvienais metais rugpjūčio 15 d. vyksta medkopio pabaigos šventė, į kurią susirenka 5 – 10 tūkst. žmonių (Apie muziejų, 2019).

Nuo 2012 m. Aukštaitijos nacionalinio parko ir Labanoro regioninio parko direkcija vykdo veiklą, kuri susijusi su parko teritorijoje teikiamų paslaugų sertifikavimu, suteikiant ANP ir Labanoro regioninio parko produkto ženklą. Saugomose teritorijose svarbi kokybiška bei autentiška produktų ir paslaugų pasiūla: apgyvendinimas, gido paslaugos, tradicinių amatų dirbiniai. Ženklas suteikiamas tiems, kurie vykdo savo veiklą, neatsiejamą nuo saugomų teritorijų plėtros tikslų. Bendras ženklas padeda garsinti vietos gyventojų sukurtus produktus ir teikiamas paslaugas, taip skatinant vietos bendruomenių užimtumą ir ekonominę raidą (Brazdeikytė, 2020).

Aukštaitijos nacionalinio parko produkto ženklą turi: Smagurio medutis, Eko žygiai, Valdo žuvis bei Jūratės arbatos (Parko produktas, 2021).

2018 m. **Žemaitijos nacionaliniame parke** renginiuose apsilankė 34 714 žmonių. Daugiausiai dalyvių suskaičiuota kasmetinėse ŽNP renginiuose: Žemaičių Kalvarijos atlaiduose – 32 000, Joninėse – 250, Užgavinėse – 200, Platelių plaukimo maratone – 160, Platelių regatoje – 100 (Brazdeikytė, 2019b).

Kaip ir ANP, nuo tų pačių metų, Žemaitijos nacionaliniame parke ŽNP produkto ženklas suteikiamas su parko teritorijoje teikiamomis paslaugomis susijusiai veiklai. Žemaitijos nacionalinio parko produkto ženklas skirtas vietos produktų gamintojams, amatininkams, turizmo paslaugų teikėjams ir kitiems vietos gyventojams, savo veikla prisidedantiems prie darnios turizmo plėtros Lietuvos saugomose teritorijose (Brazdeikytė, 2020).

Į šią veiklą įsitraukia ne tik kaimo turizmo sodybų, poilsio namų, turistinių stovyklų savininkai, bet ir prekių bei produktų teikėjai ir gamintojai. Žemaitijos nacionalinio parko produkto ženklas suteikiamas 5 metams. Pasibaigus šiam laikotarpiui vykdoma resertifikacija. 2019 m. pab. – 2020 m. pr. buvo pateiktos 7 paraiškos šiam ženklui gauti ir 8 paraiškos resertifikuoti savo teikiamas paslaugas ir produktus. 2020 m. gauti 6 ŽNP produkto ženklai. Iš jų 4 ženklus gavo turizmo sodybos, teikiančios apgyvendinimo, maitinimo ir turistinio inventoriaus nuomos paslaugas. ŽNP produkto ženklas buvo suteiktas užėigai, teikiančiai maitinimo paslaugas ir asmeniui siūvančiam žaislus iš natūralių medžiagų. Taip pat 2020 m. buvo resertifikuotos 6 paslaugos ir produktai: medaus ir kitų bičių produktų teikėjui; nardymo paslaugų teikėjui, bei 4 turizmo sodyboms, teikiančioms apgyvendinimo, maitinimo ir turistinio inventoriaus nuomos paslaugas (Brazdeikytė, 2020).

Tačiau nacionalinio parko statusas vietos gyventojams atneša ne tik teigiamų dalykų. Šiame darbe jau buvo kalbėta apie tam tikrus ribojimus vietos gyventojams, užsiimantiems žemės ūkio

veikla. Tačiau vietiniai gyventojai saugomose teritorijose susiduria ir su kitais ribojimais, kurių yra ir statybos sektoriuje. Pavyzdžiui, valstybiniuose parkuose:

- 1) draudžiama statyti ir (ar) įrengti naujus statinius ir (ar) įrenginius, nurodytus Specialiųjų žemės naudojimo sąlygų įstatyme (Lietuvos Respublikos saugomų..., 2021);
- 2) sodybų pastatai statomi laikantis valstybinio parko nuostatuose nustatytų etnografinio regiono architektūros ir sodybų planavimo tradicijomis pagrįstų reikalavimų (Lietuvos Respublikos saugomų..., 2021);

Saugomose teritorijose gyvenančių asmenų nuosavybės valdymas yra griežtai reglamentuojamas: valstybiniuose parkuose privачios nuosavybės teise priklausančio žemės sklypo neleidžiama dalyti dalimis, jeigu po padalijimo bent viena sklypo dalis tampa mažesnė kaip 7 hektarai (Lietuvos Respublikos saugomų..., 2021).

Taip pat valstybiniuose parkuose, draudžiama keisti pagrindinę konservacinę ir miškų ūkio žemės naudojimo paskirtį, taip pat paversti miško žemę kitomis naudmenomis (Lietuvos Respublikos saugomų..., 2021).

Bakalauro darbo

**„GYVENTOJŲ UŽIMTUMAS AUKŠTAITIJOS IR ŽEMAITIJOS
NACIONALINIUIOSE PARKUOSE“**

IŠVADOS

1. Dabartinė Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionalinių parkų gyventojų amžiaus struktūra atspindi demografiškai nepalankią situaciją.
2. Gyventojų skaičius mažėja dėl gyventojų migracijos bei neigiamos natūralios gyventojų kaitos.
3. Mažas ūkio subjektų skaičius, lėta ūkio plėtra, didelis atstumas nuo didžiųjų miestų – neigiamai Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionalinių parkų aplinką veikiantys veiksniai.
4. Ūkio subjektai daugiausiai vykdo didmeninės ir mažmeninės prekybos, apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų, su turizmo sektoriumi susijusias veiklas.
5. Europos Sąjungos lėšomis Aukštaitijos ir Žemaitijos nacionaliniuose parkuose atnaujinta turizmo infrastruktūra, muziejai, kultūros objektai.
6. Nacionalinių parkų statusas vietiniams gyventojams suteikia platesnes užimtumo galimybes, tačiau ir riboja ūkines bei statybines veiklas.

NAUDOTA LITERATŪRA

- 40 metų jubiliejų minintis Aukštaitijos nacionalinis parkas prisimena savo istoriją: yra kuo didžiuotis.* 2014. <http://www.voruta.lt/40-metu-jubilieju-minintis-aukstaitijos-nacionalinis-parkas-prisimena-savo-istorija-yra-kuo-didziuotis/> [žiūrėta 2021-03-26]
- Abrutė D. 2016. *Turizmas Žemaitijos nacionaliniame parke: 25 metų pokyčiai.* <http://zemaitijosnp.lt/turizmas-zemaitijos-nacionaliniame-parke/> [žiūrėta 2021-01-27]
- Apgyvendinimas. 2021. [https://www.aparkai.lt/apgyvendinimas/?module=tourism&action=ajax_get_map_markers_list&type=2&mapc=55.1628;25.3935;55.6171;26.5663&filterForm\[category\]\[107\]=107&filterForm\[category\]\[4\]=4&filterForm\[category\]\[11\]=11&filterForm\[category\]\[12\]=12&filterForm\[category\]\[22\]=22&filterForm\[category\]\[41\]=41&filterForm\[property\]\[66\]\[68\]=68](https://www.aparkai.lt/apgyvendinimas/?module=tourism&action=ajax_get_map_markers_list&type=2&mapc=55.1628;25.3935;55.6171;26.5663&filterForm[category][107]=107&filterForm[category][4]=4&filterForm[category][11]=11&filterForm[category][12]=12&filterForm[category][22]=22&filterForm[category][41]=41&filterForm[property][66][68]=68) [žiūrėta 2021-04-24]
- Apie muziejų.* 2019. <http://www.biciumuziejus.lt/index.php/home> [žiūrėta 2021-01-27]
- Aukštaitijos nacionaliniam parkui – 40 metų.* 2014. <https://www.bernardinai.lt/2014-11-07-aukstaitijos-nacionaliniam-parkui-40-metu/> [žiūrėta 2021-03-29]
- Aukštaitijos nacionalinio parko ir Labanoro regioninio parko direkcija.* 2018. <https://anp.lrv.lt/lt/apie-mus> [žiūrėta 2021-01-25]
- Aukštaitijos nacionalinio parko produkto ženklo ir Labanoro regioninio parko produkto ženklo suteikimo paslaugų tiekėjams kriterijai.* 2012. <http://www.aparkai.lt/data/ckfinder/files/ANP%20ir%20LRP%20paslaugu%20kriterijai%202012-06-25%20patvirtinta.pdf> [žiūrėta 2021-01-25]
- Aukštaitijos nacionalinio parko tvarkymo planas.* 2016. Rengėjas: VšĮ Gamtos paveldo fondas. Vilnius
- Babrungėnai.* 2021. <https://www.vle.lt/straipsnis/babrungenai/> [žiūrėta 2021-01-25]
- Baškytė R.** 2006. *Iš ko susideda Lietuvos saugomų teritorijų sistema?* Lietuvos saugomos teritorijos: informacinis leidinys – žinynas. Vilnius: Lututė.
- Baškytė R., Bezaras V., Kavaliauskas P., Klimavičius A., Raščius G.** 2006. *Lietuvos saugomos teritorijos.* Kaunas: Lututė
- Bertašiūtė R.** 2010. *Kaimo statyba: Rytų Aukštaitija.* Kaunas: Lututė.
- Bertašiūtė R.** 2013. *Kaimo statyba: Žemaitija.* <http://zemaitijosnp.lt/wp-content/uploads/kaimo-statyba-zemaitija-16.pdf> [žiūrėta 2021-04-30]
- Brazdeikytė A. 2019a. *Apie Žemaitijos nacionalinio parko lankytojus turizmo sezonui įpusėjus.*

- <https://laikrastisplunge.lt/apie-zemaitijos-nacionalinio-parko-lankytojus-turizmo-sezonui-ipusejus/> [žiūrėta 2021-01-25]
- Brazdeikytė A. 2019b. *Žemaitijos nacionalinį parką pernai aplankė rekordinis skaičius žmonių*. <http://zemaitijosnp.lt/zemaitijos-nacionalini-parka-2018-m-aplanke-rekordinis-skaicius-zmoniu/> [žiūrėta 2021-01-25]
- Brazdeikytė A. 2020. *Žemaitijos nacionalinio parko produkto ženklas suteiktas naujiems paslaugų ir produktų teikėjams, vykdyta ŽNP produkto ženklo turėtojų resertifikacija*. <http://zemaitijosnp.lt/zemaitijos-nacionalinio-parko-produkto-zenklas-suteiktas-naujiems-paslaugu-ir-produktu-teikejams-vykdyta-znp-produkto-zenklo-turetoju-resertifikacija/> [žiūrėta 2021-03-29]
- Bučas J., Mlinkauskienė A.** 2012. *Gyventojų požiūrio į statybinių paveldą saugomose teritorijose vertinimas*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
- ES parama Aukštaitijos nacionaliniam parkui*. 2011. <http://www.esparama.lt/projektu-naujiena?id=29835> [žiūrėta 2021-01-25]
- Etnografinių regionų savitumus paveikė ir baltų gentys*. 2015. <https://www.vdu.lt/lt/etnografiniu-regionu-savitumus-paveike-ir-baltu-gentys/> [žiūrėta 2021-01-25]
- Gėgrėnai*. 2021. <https://www.vle.lt/straipsnis/gegrenai/> [žiūrėta 2021-01-25]
- Ignalinos rajono savivaldybės 2018-2024 metų strateginis plėtros planas*. 2017.
- Ypatinga Lietuva. Keliaujame po saugomas teritorijas* 2013. Kaunas: Terra Publica
- Kavaliauskas P., Dumbliauskienė M.** 2015. *Studijų darbų rengimo bendrieji metodiniai nurodymai*. Vilnius: VU
- Kavaliauskas P., Jasinavičiūtė A.** 2012. *Rekreacinių regioninių parkų problema Lietuvoje. Geografijos metraštis*, 45
- Kavaliauskas P., Lašinskaitė A.** 2013. *Istorinių regioninių parkų problema ir perspektyva. Kultūros paminklai*, 17, 15-27.
- Klumpytė – Kolesnikova I.** 2006. *Ūkinės veiklos apribojimų įtaka žemės ūkio veiklai Lietuvos saugomose teritorijose*. Akademija: VDU. /Magistrantūros studijų baigiamasis darbas/.
- Lietuvos Respublikos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas**. Žin., 1994-08-05, Nr. 60 1183; TAR, 2019-12-13;
- Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas**. Žin., 1993, Nr. 63-1188; TAR, 2021-05-01, i. k. 2021-06-30.
- Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas**. Žin. 1995, Nr. 107-2391; TAR, 2021-02 01, i. k. 2021-06-30.

- Lietuvos Respublikos Vyriausybės Nutarimas „Dėl Aukštaitijos nacionalinio parko planavimo schemas“. Žin., 1997, Nr.38-942; TAR, 2019-10-18-
- Lietuvos Respublikos Žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl žemės našumo vertinimo atnaujinimo“. Žin., 2007, Nr. 87-3468
- Lietuvos Respublikos Žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl specializuoto ūkio apibrėžimo bei tradicinių žemės ūkio produktų sąrašo patvirtinimo“. Žin., 2004, Nr. 84-3053, TAR 2005-09-30-
- Mierauskas P.** 2012. *Saugomų teritorijų politika ir valdymas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Mikutaitytė V.** 2009. *Žemaitijos nacionalinio parko kultūros paveldo resursai kultūrinėje animacijoje*. Kaunas: VDU. /Magistro baigiamasis darbas/.
- Misių K. 2021. *Plateliai*. <https://www.vle.lt/straipsnis/plateliai/> [žiūrėta 2021-01-25]
- Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. 2019. *Palūšė*. <https://www.vle.lt/Straipsnis/Paluse-1637> [žiūrėta 2021-04-24]
- Parko produktas*. 2021. <https://www.aparkai.lt/parko-produktas/> [žiūrėta 2021-03-29]
- Parko žemėlapis*. 2021. <http://zemaitijosnp.lt/parko-zemelapis/> [žiūrėta 2021-04-30]
- Raudys A.** 2014. *Pagrindinės problemos turizmo infrastruktūros plėtrai nacionaliniuose parkuose*. Akademija: VDU. /Magistrantūros studijų baigiamasis darbas/.
- Raudytė J. 2009. *Ūkinė veikla Lietuvos valstybiniuose parkuose*. https://gamtostyrimai.lt/uploads/publications/docs/318_2e4e018a972afe93c951dbd3b233b21b.pdf [žiūrėta 2021-03-25]
- Rudzkienė V.** 2011. Saugomų teritorijų gyventojai savo teisėmis primena baudžiauninkus. <https://www.delfi.lt/grynas/aplinka/prof-vrudzkiene-saugomu-teritoriju-gyventojai-savo-teisemis-primena-baudziauninkus.d?id=51354097> [žiūrėta 2021-04-28]
- Saugomas teritorijas tvarkyti padeda ES lėšos*. 2011. <https://www.aparkai.lt/data/ckfinder/files/Ladakalnis%2091-100/ladakalnis%20nr%2092.pdf> [žiūrėta 2021-01-25]
- Stanaitis S.** 1998. *Aukštaitijos nacionalinis parkas: Kaimai ir gyventojai*. Vilnius: VPU leidykla.
- Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.** 2020a. *Darbuotojų skaičius veikiančiuose ūkio subjektuose, metų pradžioje, 2020 m.* <https://osp.stat.gov.lt/detalioji-statistika> [žiūrėta 2021-01-25]
- Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.** 2015a. *Darbuotojų skaičius*

veikiančiuose ūkio subjektuose, metų pradžioje, 2015 m. <https://osp.stat.gov.lt/detalioji-statistika> [žiūrėta 2021-01-25]

Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2001. *Gyventojų ir būstų surašymai.* <https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-ir-bustu-surasymai1> [žiūrėta 2021-01-25]

Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2011. *Gyventojų skaičius 2011.* <https://osp.stat.gov.lt/detalioji-statistika> [žiūrėta 2021-01-25]

Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2010a. *Ūkio darbuotojų skaičius (be laikinų samdomųjų darbuotojų).* <https://osp.stat.gov.lt/detalioji-statistika> [žiūrėta 2021-01-25]

Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2010b. *Ūkių skaičius, 2010.* <https://osp.stat.gov.lt/detalioji-statistika> [žiūrėta 2021-01-25]

Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2020b. *Veikiančių ūkio subjektų skaičius, metų pradžioje, 2020 m.* <https://osp.stat.gov.lt/detalioji-statistika> [žiūrėta 2021-01-25]

Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2015b. *Veikiančių ūkio subjektų skaičius, metų pradžioje, 2015 m.* <https://osp.stat.gov.lt/detalioji-statistika> [žiūrėta 2021-01-25]

Strigailiškis. 2021. <https://www.vle.lt/Straipsnis/Strigailiskis-90148> [žiūrėta 2021-02-02]

Svarbiausios gyvenvietės Žemaitijos nacionalinio parko teritorijoje. 2021. <https://zemaitiuzeme.lt/aktualijos/svarbiausios-gyvenvietes-zemaitijos-nacionalinio-parko-teritorijoje/> [žiūrėta 2021-01-25]

Šablevičius B. 2019. *Aukštaitijos nacionalinis parkas.* <https://www.vle.lt/Straipsnis/Aukstaitijos-nacionalinis-parkas-66938> [žiūrėta 2021-04-30]

Šataitė A. 2019. *Geri orai į nacionalinius parkus vilioja turistus.* <https://madeinvilnius.lt/naujienos/turizmas/geri-orai-i-nacionalinius-parkus-vilioja-turistus/> [žiūrėta 2021-03-29]

Šešelgis K., Urbelis M. 1980. *Maži padriki kaimai Lietuvos TSR nacionaliniame parke.* Vilnius: Mokslai.

Tuskenytė V., Volungevičius J. 2016. Lietuvos pedologinių draustinių būklės kritinė analizė. *Geologija. Geografija.*

Užimtumas. 2020. <http://zodynas.vz.lt/Uzimtumas> [žiūrėta 2021-04-24]

Valstybės kontrolė ir Aplinkos ministerija. 2014. *Nacionalinių parkų veikla.* Vilnius./Valstybinio audito ataskaita/.

Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba prie Aplinkos ministerijos. 2020. *ST sistemos kūrimo istorija.*

<https://vstt.lrv.lt/lt/saugomu-teritoriju-sistema/st-sistemos-kurimo-istorija> [žiūrėta 2021-03-29]

Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba prie Aplinkos ministerijos. 2019. *Žemaitijos nacionalinis parkas*. www.vstt.lt [žiūrėta 2021-01-25]

Žemaičių Kalvarija. 2021. <https://www.vle.lt/straipsnis/zemaiciu-kalvarija/> [žiūrėta 2021-01-25]

Žemaitijos nacionalinio parko direkcijos 2011 m. veiklos ataskaita. 2011. <http://zemaitijosnp.lt/wp-content/uploads/znpd-veiklos-ataskaitznpd-2011.pdf> [žiūrėta 2021-04-24]

Žemaitijos nacionalinio parko planavimo schema. 1996. Rengėjas: VĮ „Archimita“, Vilnius.

Žemaitijos nacionalinio parko zonavimas (schema) ir buvusios sodybos. 2021.

<https://www.arcgis.com/home/webmap/viewer.html?webmap=e56d1cdd04504d2583d3f7d68c3de9b5&extent=21.7564,56.0225,21.8648,56.0591> [žiūrėta 2021-04-30]

Žemaitijos nacionalinis parkas. 2015. <https://www.manokrastas.lt/straipsnis/zemaitijos-nacionalinis-parkas> [žiūrėta 2021-01-25]

Žuvininkystės tarnyba prie Lietuvos Respublikos Žemės ūkio ministerijos. 2015.

<http://www.zuv.lt/index.php?3352687265> [žiūrėta 2021-03-29]